

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

49

Nyíregyháza
2019

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Alapítva 1995-ben

Főszerkesztő:
Ivancsó István

A szerkesztőbizottság tagjai:
Janka György, Szabó Péter, Véghseő Tamás, Vincze Krisztián

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu
szentatanaz@szentatanaz.hu

Postacím:
H 4401 Nyíregyháza, Pf. 303

Felelős kiadó:
Véghseő Tamás rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2019

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

Tartalom

TEMATIKUS TANULMÁNYOK

Gánicz Endre: Hit és hitelenség Márk evangéliumában	7
Szolánszky Ágoston: A görögkatolikus istentiszteletek szerepe a hit kiteljesedésében	21
Gyurkovics Miklós: Az antik „hit” bölcséleti fogalmának újraértelmezése Alexandriai Kelemen teológiájában	32
Pákozdi István: „Hiszek hitetlenül...”	58

TANULMÁNYOK

Cselényi Zsolt Mihály: A Prokatartísza („Előtisztított”) misztériuma: A keleti kereszténység meglepő útja a Szeplőtelen Fogantatás dogmájához	73
Sárándi Tamás: A nyelvkérdés és asszimiláció kapcsolata a Marosi Görögkatolikus Esperességben a dualizmus időszakában	83
Ivancsó István: A gyógyfüvek megáldása Keresztelő Szent János születésének ünnepén	126
Racs Csaba – Dudevszky Richárd: Ezekiel könyvének rövid kutatástörténete	144
Soltész János: A teremtett világ védelme	181

KÖZLEMÉNYEK

Kührner Éva: A hét évtizedes főiskolai könyvtárról	196
Ivancsó István: A papszenteléshez kötődő emlékképeink gyűjtésének módszertana, folyamata, nehézségei, eredményei, további lehetőségei. A gyűjtemény és a publikáció áttekintése, valamint néhány különlegesség bemutatása	209

Janka György: Rendbontás vagy palotaforradalom? Kispapi tiltakozás a nyíregyházi szemináriumban 1971-ben	228
---	-----

KÖNYVAJÁNLÓ

Legújabb könyvek	248
------------------------	-----

KRÓNIKA

A 2019/2020-as tanév első félévének fontosabb eseményei	252
---	-----

BIBLIOGRÁFIA

Gánicz Endre: Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven 2018–2019	262
--	-----

SÁRÁNDI Tamás

A nyelvkérdés és asszimiláció kapcsolata a Marosi Görögkatolikus Esperességben a dualizmus időszakában

TARTALOM: Bevezetés; 1. A görögkatolikus magyarok és a hajdúdorogi mozgalom; 2. A Marosi Görögkatolikus Esperesség a dualizmus időszakában; 3. A nemzetiségi oktatás helyzete a dualizmus időszakában; 4. A nemzetiségi oktatás helyzete Maros-Torda vármegyében, illetve a marosi esperességben; 5. A liturgikus nyelv és asszimiláció viszonya a marosi esperességben; 6. Következtetések.

TAMÁS SÁRÁNDI: The Connection between the Language Issue and Assimilation in the Greek Catholic Deanery of Mureş (Maros) in the Dual Monarchy Era

The present study is intended to focus on the ‘pre-history’ of the Szeklerland parishes of the Greek Catholic Bishopric of Hajdúdorog established in 1912. It examines what linguistic and cultural influences the parishes selected in 1912 and their faithful were exposed to during the second half of the 19th century, and how they, their priests and the Romanian Archbishopric of Blaj (Balázsfalva) responded to these. Such questions are addressed in a case study concentrating on the former Greek Catholic Deanery of Mureş, i.e. the 11 parishes selected from it.

As the main starting point of the investigation, an attempt was made to explore the local repercussions of the so-called Hajdúdorog Movement unfolding in the Dual Monarchy Era, a process that saw the development of a campaign promoting the introduction of the Hungarian liturgy and, subsequently, the establishment of a bishopric for the Hungarian faithful. The goal was to describe the processes of Magyarisation and assimilation in the Dual Monarchy Era, along with the resultant demand for the Hungarian liturgy, as well as the relevant responses of the central ecclesiastical government. The identification of the research questions appeared to be justifiable on the basis of preliminary archival investigations. The inquiry was centred on the archival unit of the former Greek Catholic Deanery of Mureş as, for the prevailing conditions in Romanian archives, it is a well-organised group of documents arranged into annual thematic files. The research targeted disciplinary cases primarily, based on the assumption that it was there that outcomes of the requests submitted by the faithful and the related inquests became evident, with the intensity of the developments easy to follow in the years ahead. However, the content of the documents under analysis controverted these prior assumptions. No movement is in evidence from the Deanery, and not a single request by the faithful for the Hungarian liturgy was lodged – or has been preserved. Nonetheless, the phenomenon was a real one, though it would remain latent all along – presumably, in large part, due to the conduct of Romanian church governance.

Bevezetés

Jelen tanulmány az 1912-ben létrehozott Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspökség székelyföldi egyházközségeinek „előtörténetével” kíván foglalkozni. Azt vizsgálja, hogy az 1912-ben kiválasztásra került egyházközségeket és híveiket a 19. század második felében milyen nyelvi és kulturális hatások érték, és erre hogyan reagáltak ők, papjaik és a balázsfalvi román érsekség. A kérdést egy esettanulmány keretében vizsgáljuk, amely az egykori Marosi Görögkatolikus Esperességre, az abból kikerülő 11 egyházközségre fókuszál.

A vizsgálódás alaphipotéziseként a dualizmus időszakában kibontakozó, ún. hajdúdorogi mozgalom helyi lecsapódásait kívántuk szemügyre venni, azt a folyamatot, amely során mozgalom bontakozott ki a magyar liturgia bevezetése, majd egy a magyar híveket magába foglaló püspökség létrehozása érdekében. A dualizmus időszakában végbement magyarosodás és asszimiláció folyamatait kívántuk vizsgálni, akárcsak az ennek nyomán kibontakozó igényt a magyar liturgia iránt, illetve a központi egyházvezetés erre adott válaszait. A felvetett kérdések vizsgálhatósága előzetesen megalapozottnak tűnt a levéltári kutatások során. Középpontban az egykori Marosi Görögkatolikus Esperesség levéltári irategysége állt, mivel ez – romániai levéltári viszonyokat tekintve – jól rendezett fond, amelyben évente tematikus dossziékba vannak rendezve az iratok. A kutatás során elsősorban a fegyelmi ügyeket vizsgáltuk, feltételezve, hogy a hívek részéről befutó kérések és az ezek nyomán meginduló vizsgálódások itt csapódtak le, s ennek intenzitása jól nyomon követhető lesz az évek során. A vizsgált dokumentumok tartalma rácsúszott előzetes feltételezéseinkre. Az esperességben semmilyen mozgalom nem figyelhető meg, sőt egyetlen kérés sem született – vagy örződött meg – a hívek részéről a magyar liturgiára vonatkozóan. A jelenség ettől még létezett, de – feltételezésünk szerint – elsősorban a román egyházvezetés magatartása miatt végig lappangó állapotban maradt.

1. A görögkatolikus magyarok és a hajdúdorogi mozgalom

A hajdúdorogi mozgalom néven ismert dualizmus kori társadalmi jelenség alapja a 18. századtól meginduló, majd a dualizmus időszakában felgyorsuló asszimilációs folyamat volt. Több mint százezer görögkatolikus hívő magyar nyelvűvé és részben magyar identitásúvá vált, és mivel a keleti rítusú

egyházban a liturgia a hívek nyelvén zajlott, magától adódott az igény, hogy az magyar nyelven zajljék. A mozgalom hivatalosan 1868-ban indult, amikor országos gyűlést hívtak össze Hajdúdorogra, ahol elhatározták, hogy feliratban fordulnak a kormányhoz magyar püspökség felállításáért és a magyar liturgikus nyelv szentesítéséért.¹ A következő 40 évben többször is előálltak hasonló kérésekkel, azonban kezdetben sem a katolikus egyház, sem a kormányzat támogatását nem élvezték. A folyamat során több szakaszt figyelhetünk meg annak függvényében, hogy a magyar liturgia vagy az önálló püspökség gondolata volt-e előtérben. 1881-ig a liturgia kérdése volt a fő követelés, ekkor a magyar főpapság tiltakozása miatt levették napirendről és a püspökség megalakítása került előtérbe. 1896-ban a világi tényezők tiltakozása miatt ismét a liturgiát kezdték követelni, ám ekkor a Vatikán betiltotta a magyar nyelv használatát.² 1900-ban a milleniumi év keretében római zarándokútra került sor, amelyen több száz hívő mellett a munkácsi és eperjesi görögkatolikus rutén püspök is részt vett. A zarándokok memorandumot nyújtottak át a pápának, és ismét kérték a magyar liturgia elfogadását.³ A memorandumra válasz ugyan nem érkezett, de feltehetően ez volt az a pillanat, amikor a Szentsek megértette, hogy valós problémáról van szó, amelyet kezelni kell.⁴ Ennek ellenére még több mint 10 év telt el az ügy részleges rendezéséig. A *Christifideles graeci* kezdetű alapító bullát X. Piusz pápa 1912 júniusában adta ki.⁵ Az alapító bulla értelmében 162 egyházközség került az új püspökséghez: 8 az eperjesi, 70 a munkácsi, 4 a szamosújvári, 44 a nagyváradi püspökségtől,

1 PIRIGYI ISTVÁN, *A magyarországi görögkatolikusok története*. Nyíregyháza 1990, 90.

2 CÂRJĂ, CECILIA, *Biserica și politica. Înființarea episcopiei de Hajdudorogh (1912) [Az egyház és a politika. A hajdúdorogi püspökség megalakítása (1912)]*. Cluj Napoca 2012, 113–154.

3 Kevésbé ismert tény, hogy – feltehetően a magyar hívek zarándoklatától függetlenül – 1900-ra a román egyház is zarándoklatot tervezett, a román görögkatolikus egyház megszületésének 200. évfordulója ürügyén. Az érsek levelében hangsúlyozta, hogy a zarándoklatnak csak akkor van értelme, ha nagy tömeggel tudnak megjelenni Rómában, ezért minden esperességnek kötelező képviselgetni magát. *Balázsfalvi érsekség levele a marosi espereshez a római zarándokútról*. 1900. június 26. Serviciul Județeană Mureș a Arhivelor Naționale, [Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Kirendeltsége], Fond 112 Protopopiatul greco-catolic Târgu-Mureș [Marosvásárhelyi görögkatolikus esperesség iratai], (továbbiakban SJMS-Protopopiat), dos. 867/1900. 4. f. A tervezett zarándokút elmaradásának okai nem világosak.

4 VÉGHSEŐ TAMÁS – KATKÓ MÁRTON ÁRON (szerk.), *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez*. I. kötet 1778–1905. Nyíregyháza 2014, 45.

5 A püspökség 1912-es megalakulása mögött egyértelműen belpolitikai okok álltak. A püspökség ügyét a magyar kormányzat és Ferenc József király között a véderőtörvény kapcsán született kompromisszum oldotta meg. VÉGHSEŐ TAMÁS, „A Hajdúdorogi egyházmegye felállításának közvetlen előzményei”, in *Athanasiana* 35 (2013) 120.

35 a gyulafehérvári-fogarasi és 1 – Budapest – az esztergomi érsekségtől.⁶ Az 1910-es népszámlálás szerint 215498 hívő került az egyházmegyéhez, 183757 magyarnak, 26823 románnak, 1623 szlováknak, 968 ruténnek, 2509 egyéb anyanyelvűnek vallotta magát. A magyar görögkatolikus hívek 40%-a nem került a püspökséghez, ezek 2/3-a szláv, a többi román püspökségnél maradt.⁷ A román hívők közül beszélt magyarul 20714, a többi hívő közül pedig 3383. A magyarul is beszélők aránya 96,4% volt.⁸

A püspökség létrehozása a magyar hívek szempontjából csak félsikernek tekinthető, mivel a Szentszék csak azzal a kikötéssel egyezett bele, hogy a püspökség hivatalos nyelve az ógörög lesz, a magyar nyelvet – a római katolikus gyakorlathoz hasonlóan – csak az úgynevezett extra-liturgikus cselekedetekben lehet majd használni.⁹ Ez visszatetszést keltett nemcsak a magyar, de az érintett nemzetiségi hívek körében is, mivel az ógörög mind a híveknek, mind a papoknak teljesen ismeretlen volt. A püspökség megalakításáról rendelkező bulla három évet adott a papoknak, hogy megtanulják, az ógörög nyelv azonban soha nem honosodott meg széles körben.¹⁰

Ennek magyarázata, hogy a magyarországi görögkatolikus magyar hívek helyzete sajátságos volt. Habár legnagyobb számban Északkelet-Magyarországon, viszonylag összefüggő területen éltek, a teljes közösség öt püspökség területén volt szétosztva. Míg a 18. században két nagy püspökségbe szervezve éltek, ez a helyzet a 19. század közepén megváltozott. 1853-tól a román érsekség felállítását követően a görögkatolikus egyház gyakorlatilag két részre oszlott: a román görögkatolikus egyházzészre, amely külön, autonómiával rendelkező érsekségbe szerveződött, valamint a rutén egyházzészre, amely az esztergomi érsekségnek volt alárendelve és a munkácsi és eperjesi püspökségből állt. A két egyházzész fejlődése más utat követett. Míg a román hangsú-

6 A román püspökségektől átszatolt egyházközségek Bihar és Szatmár megyében, a balázsfalvi érsekségből átszatolt 35 egyházközség pedig a Székelyföldön feküdt.

7 VÉGHSEŐ TAMÁS – TERDIK SZILVESZTER – KOCSIS FÜLÖP (szerk.), „... minden utamat már előre láttad.” *Görögkatolikusok Magyarországon*, Strasbourg 2012, 37.

8 *Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos teendők-ről*. 1913. MNL OL, K 26, 1642 csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71-79. f.

9 Az ógörög nyelvet Vaszary prímás a római zárandoklatot megelőzően javasolta, tudván, hogy a Szentszék nem fogja elfogadni a magyar nyelvet. A kormány beleegyezése mögött a mozgalom nemzetiségpolitikai élének csökkentése állhatott. VÉGHSEŐ – TERDIK – KOCSIS, „... minden utamat...”, 32.

10 Az 1916-ban Radu nagyváradi püspök által elvégzett felmérés szerint a hároméves türelmi idő lejártát követően sehol nem használták az ógörög nyelvet. Ahol korábban a szláv nyelvet használták, áttértek a magyarra, a román nyelvű egyházközségek pedig megmaradtak a román nyelv mellett. CĂRJA, *Biserică și politică*, 159.

lyosan felvállalta a nemzetiségi érdekek képviselőjét, és területére mint kompakt nemzetiségi területre tekintett,¹¹ a rutén egyházzrészben nem indult meg hasonló folyamat, a mindenkori püspököket és a papságot sikerült megnyerni a korabeli magyar nemzeteszmének, és nem is indultak meg szeparatista törekvések. Ezt a helyzetet idővel a Szentszék is szentesítette, a leiratokban külön román és rutén egyházzról beszélt.¹² Ebből kifolyólag a rutén és román püspökök is másképp viszonyultak a magyar hívek nyelvi igényeihez.¹³ A hívek számának növekedésével – egyes helyeken már a 18. század végén – megjelent az egyházban is a magyar nyelv. Kezdetben csak az énekekre és imádságokra, majd fokozatosan a liturgiára is kiterjedt. A rutén püspökök nem léptek fel ellene, sőt támogatták, viszont a 19. század második felétől a román egyházzrészben csak megtűrt, olykor tiltott volt a magyar nyelv használata. Az ószláv és román nyelv bevett, liturgikus nyelvnek számított az egyházban, a magyar viszont nem.¹⁴ A Szentszék is következetesen ragaszkodott ahhoz az állásponthoz, hogy nem engedélyezi a népnelv megjelenését az egyházban, csak holt nyelvét. Az egyházban használt ószláv nyelv nagyon közel állt a ruténok nyelvéhez, és fokozatosan a román egyház is bevezette a nyelvújítást, így az élő román nyelvet használták, nem az elavult ó-románt.¹⁵ Az a furcsa helyzet állt elő, hogy a nemzetiségek használhatták saját nyelvüket a templomban, a magyar hívek viszont nem, vagy csak megtűrve.

A 20. század elején a magyar liturgia használata nagyon esetleges volt, nem állt egyenes arányban a hívek számával. Inkább a helyi pap személyiségétől függött, illetve attól, hogy az egyházközség rutén vagy román püspök fennhatósága alá tartozott. Az 1900-as népszámlálás szerint a görögkatolikus hívek

11 *Emlékirat a görögkatolikus magyarok részére kérelmezett új egyházmegye alapítása ügyében. 1910.* Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 26 Miniszterelnökségi Levéltár, Központilag Iktatott és Irattározott Iratok. 1642. csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 204–207. f. A tanulmányt Melles Emil budapesti görögkatolikus pap írta.

12 *Uo.*

13 Ez idővel konfliktushoz vezetett a két egyházzrész között, mindegyik arra törekedett, hogy a püspökség határa egybeessen a nemzetiség határával. Emiatt már a 19. században konfliktusok alakultak ki egyes egyházközségek hovatartozását illetően. A helyzetet tovább bonyolította, amikor egy román püspökséghez tartozó egyházközség idővel teljesen magyarrá lett. Ilyen eset volt a nagykárolyi, ahol a magyar hívek kérésére sikerült elérni, hogy az egyházközség a nagyváradi püspökségtől a munkácsíhoz kerüljön. SZABÓ JENŐ, *A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja 1896–1912.* Budapest 1913, 226.

14 A Szentszék a két esetre kivételként tekintett, amelyekre az egyházi unió miatt volt szükség. Élő nyelvet csak akkor lett volna hajlandó elfogadni, ha egy egész nép katolikus hitre való áttérése a tét. CĂRJA, *Biserică și politică*, 125.

15 SZABÓ, *A görög-katolikus magyarság*, 133.

57%-a volt román, 28,7% rutén és 13,4% magyar.¹⁶ Ezzel szemben a 2102 görögkatolikus egyházközség 70%-ában használták a románt, 19%-ban a rutént és csak 8,2%-ban (173 egyházközség) a magyart.¹⁷ Emiatt a KSH a 20. század elején már arra figyelmeztetett, hogy a román érsekségben folyik a magyar hívek visszaasszimilálása, amivel szemben a kormánynak fel kellene lépni. A jelenség okát abban látta, hogy a román püspökök ellenségesen viselkednek a magyar hívekkel és nemzeteszmével szemben, és ebben kormányzati hibák is közrejátszottak: egyrészt a kormány elismerte az egyházrész nemzetiségi jellegét, másrészt engedte a nemzetiségi mozgalom beszűrődését az egyházba, és nem figyelt kellően a püspökök kiválasztására.¹⁸

2. A Marosi Görögkatolikus Esperesség a dualizmus időszakában

A Marosi Görögkatolikus Esperesség az érsekség megalakítása óta létezett, területe kisebb-nagyobb változtatásokkal állandó volt.¹⁹ Az esperesség alá 25-30 egyházközség és 10-15 ezer hívő tartozott, ezek Marosvásárhely környékén terültek el, az esperesség elsősorban az egykori Maros-szék területét (ahol az egyházközségek Marosvásárhely környékén, illetve a Nyárad-mentén helyezkedtek el), illetve a Mezőség nyugati felét ölelte fel.²⁰ Az esperes-

16 SZANTNER VIKTOR, *A hajdúdorogi egyházmegye története a kezdetektől 1920-ig*, Budapest 2010, (Phd dolgozat, kézirat), 89–90.

17 Csak a román érsekséget figyelembe véve ez az arány még rosszabb. A magyarok aránya itt 6,1%, az 1521 egyházközség közül azonban csak 49-ben (3,2%) használták a magyar liturgiát. A KSH felterjesztése Tisza miniszterelnöknek a magyar ajkú görögkatolikusok statisztikájáról. 1904. október 20. *Források a magyar görögkatolikusok*, 563–575.

18 A tanulmány javaslatokat is tesz a kérdés rendezésére: rutén püspökök kinevezése a román püspökségek élére, az egyházon belüli nemzetiségi izgatás csökkentése, a kanonokok számának növelése. Idővel a püspökválasztó kongresszuson így a magyar érzelmeik kerülhetnek többségbe. *Uo.*

19 A kutatás során 28 egyházközséggel számoltunk, ezek közül közigazgatásilag 23 Maros-Torda, három Kis-Küküllő, egy-egy pedig Torda-Aranyos és Udvarhely megye területén helyezkedett el. Tájegységet tekintve 17 település a Maros-völgyében, illetve a Mezőségen, 11 pedig a Nyárad-mentén fekvő.

20 A települések besorolása vitatható, mivel a történelmi és néprajzi tájegységek nem fedik teljes mértékben egymást. A néprajzi besorolásra vonatkozóan lásd: FURU ÁRPÁD, *Táji tagolódás Erdély népi építészetében*, Kolozsvár 2017. A tanulmány során a besorolásnál Balogh Pál felosztásából indultunk ki, azt egyszerűsítettük. Ő ugyanis a Mezőség és Nyárad-mente mellett megkülönbözteti a Maros-völgyét, illetve a Nyárad-mente déli részét Nyárad-köznek nevezi. BALOGH PÁL, *A népfajok Magyarországon*, Budapest 1902.

ség élén a mindenkori marosvásárhelyi parókus állt.²¹ A terület etnikailag és vallásilag is vegyes, a Nyárad felső folyásánál elsősorban a római katolikus, az esperesség többi részén elsősorban a református lakosság volt többségben.²² A 19. század első felében Maroszáéken kb. 50 ezer lakos élt, ennek 24-25%-a volt román nemzetiségű, a 127 falu közül 31 volt román többségű, 8 vegyes, a többi magyar többségű volt. Ekkor 8-10 ezer görögkatolikus élt a székben.²³ A Mezőség már ekkor román többségű területnek számított, egyes településeken azonban jelentős magyar lakosság is élt. Az 1910-es népszámlálás szerint kb. 50 ezer lakos élt az esperesség területén, ennek 27%-a volt görögkatolikus vallású. Anyanyelv tekintetében 9 település volt magyar többségű, 11 vegyes, 8 pedig román többségű volt, ebből kettő helyezkedett el a Nyárad-mentén. A görögkatolikus hívek 17 településen alkottak többséget. A görögkatolikus egyház kutatása – egy-két kivételt leszámítva – nem áll azon a szinten, hogy az eredményeket össze lehetne hasonlítani, a marosi esperességet el lehetne helyezni a többi görögkatolikus esperesség sorában. Mivel az esperesség jó forrásadottságokkal rendelkezik, az eredmények önmagukban is sokatmondóak. Feltételezhető azonban, hogy a fontos ügyek nem helyi – esperességi – szinten dőltek el, így egyes, nemzetiségi szempontból fontos ügyeknek nem maradt helyi lenyomata. Ez amiatt is meglepő, mivel a történetírás szerint a dualizmus időszakában mindkét román egyház a nemzeti mozgalom zászlóvivője volt, a papok fontos szerepet játszottak a nemzeti mozgalom felélesztésében és működtetésében.²⁴ Ennek ellenére szinte semmilyen nyoma nincs a mozgalomnak,²⁵ az államhatalmat megtestesítő közigazgatás és a helyi egyházközségek, valamint az esperesség közötti konfliktus legfőbb oka az oktatás – a magyar nyelv oktatása –, ez azonban nem a nemzeti mozgalom

21 Az 1860-as évektől 1880-ig Ioan Chirilă, 1880–1900 között Basiliu (Vasile) Hossu, 1900–1910 között Iosif Vancea, majd 1910-1912 között Emil Pop parókus állt az esperesség élén.

22 A görögkatolikus lakosság szórvány jellegét jól tükrözi, hogy az 1911-es sematizmus szerint a 28 egyházközséghez 76 filia tartozott. A tanulmányban csak a 28 egyházközség adataival dolgoztunk.

23 Emellett mintegy 3-4 ezer ortodox hívő is élt a szék területén. PÁL-ANTAL SÁNDOR, „Maroszék népessége 1831-ben”, in PÁL-ANTAL SÁNDOR (szerk.), *A Székelyföld és városai*, Marosvásárhely 2003. 236–240.

24 Csak pár alkalommal fordult elő, hogy a helyi parókus román papnak titulálta volna magát. Sajátságos a nagyteremi pap esete, aki jól beszélt magyarul, a hatóságoknak írt leveleket néha Major Sándorként írta alá, másokat viszont Alexandru Maior román görögkatolikus papként.

25 Az iratok kutatása során érzékeltetni lehet, hogy az iratrendező megkülönböztetett figyelmet szentel a nemzetiségi kérdésnek, az esetleges sérelmeknek. A legtöbb esetben évente találunk egy-egy ilyen tematikus dossziét, ezek általában egy-két dokumentumot tartalmaznak csak és azok sem relevánsak.

lenyomata, hanem az állami beavatkozásra adott reakció. Ennek szembetűnő jele, hogy az esperesség és a Román Nemzeti Párt között egyetlen levélváltás maradt fenn az 1890-es évből, amikor a párt vezetése az esperes segítséget kérte, mivel helyi szinten is szeretne volna megszervezni a pártot.²⁶ Kérdéses, hogy a nemzeti mozgalom ezen látens jellege mennyire helyi sajátosság.²⁷

A dualizmus időszakában a nemzetiségi kérdés kezelését az 1868-ban elfogadott nemzetiségi törvény szabályozta. A magyar parlament mellett a nemzetiségek is kidolgoztak egy javaslatot, amely alapvetően a kollektív jogokon, a nemzetiségi elvnek megfelelően „kikerekített” megyék jelentette helyi autonómiákon nyugodott volna. A parlament lesöpörte ezen javaslatot, a kérdést az egyéni jogokra alapozta, s alapvetően nyelvi kérdésként kezelte. A nemzetiségi létet nem a maga teljességében értelmezte, gátolva fejlődését. Kompromisszumképpen a törvény elejére – Deák Ferenc javaslatára – beiktatták a politikai nemzet elvét, amelynek minden polgár tagja lehet, nemzetiségre való tekintet nélkül. Deák ezáltal a magyar politikai közösség elvét védélmezte, s a nemzetállam helyére kívánta ezen fogalmat állítani, alapvetően pedig a politikai jogok fokozatos kiterjesztését tartotta.²⁸ A törvény a gyülekezési és egyesületállítási jog kimondása mellett széles körű anyanyelvi jogokat biztosított. A községek, egyházközségek maguk szabhatták meg belső ügyvitelük, s az általuk vezetett jegyzőkönyvek nyelvét. Törvényhatósági és városi szinten már a magyar számított hivatalos nyelvnek, de amennyiben a törvényhatóság 20%-a más nemzetiségű volt, a jegyzőkönyveket ezen a nyelven is vezetni kellett. A kormány és az országgyűlés nyelve a magyar volt, de a törvényeket minden kisebbség nyelvén ki kellett hirdetni, a beérkezett bármilyen nyelvű beadványra azon a nyelven kellett válaszolni. Ugyanez ér-

26 Ioan Rațiu, *a Román Nemzeti Párt elnökének levele az espereshez*. 1890. március 4. SJMS-Protopopiat, dos. 642/1890. 1. f. Ugyanide kapcsolódik, hogy 1902-ben – feltehetően az esetleges diplomáciai konfliktus elkerülése végett – a balázsfalvi érsek nem támogatta, hogy a csittszentiváni templom felújítására Romániában rendezzenek gyűjtést. *Érsekség levele az espereshez a csittszentiváni templom ügyében*. 1902. március 18. SJMS-Protopopiat, dos. 896/1902. 1. f. A megyében az ASTRA román kulturális egyesület működött, ebben a papok is tevékenyen részt vettek, de tevékenységük nem jelenik meg a forráscsoportban, ezzel külön nem foglalkozunk.

27 A forrásokban, ha ritkán is, de előfordul, hogy a papok szerepüket és erőfeszítéseiket kihangsúlyozva hivatkoznak kisebbségi, marginális helyzetükre. Ez elsősorban akkor jön elő érvként, ha forrásokat kívánnak szerezni az érsekségtől. *Nagyteremi pap levele az esperesnek az iskola ügyében*. 1890. június 28. SJMS-Protopopiat, dos. 638/1890. 29. f.

28 Habár a korszakban előremutató volt, s korábban nem létező jogokat biztosított a nemzetiségi lakosoknak, azok képviselői elutasították. GANGÓ GÁBOR, „Az 1868. évi nemzetiségi törvény és következményei”, in *Magyar Kisebbség* 1–2 (2009) 10–12.

vényes volt a bíróságokra is, bárki anyanyelvén tehetett vallomást, vagy beadványt, a törvényhatóságokhoz hasonlóan a felsőbb bíróságok nyelve is már a magyar volt, de bármilyen nyelvű fellebbezést kötelesek voltak befogadni.²⁹ A törvény betartása a helyi közigazgatáson múlt, s mivel nem tartalmazott szankciókat, be nem tartása nem vont maga után következményeket. 1875 után a magyar nyelv használata a törvény keretein túl is egyre inkább érvényesült, s helyi szinten is a közigazgatás nyelvénél mindenhol a magyar vált. Ezzel párhuzamosan a nemzetiségek képviselői is fokozatosan kiszorultak a közigazgatásból, vagy magyarrá váltak.

A nemzetiségi törvényt azon megyékben, községekben tartották be a gyakorlatban is, ahol a nemzetiségek többen éltek, s kellő szervezettséggel rendelkeztek, hogy politikai jogaiknak érvényt szerezzenek.³⁰ Maros-Torda nem számított ilyen megyének, így a nemzetiségi törvény előírásai nem mentek át a gyakorlatba. Mivel a megyében a román nemzetiség szinte teljesen kiszorult a közigazgatásból,³¹ a román nyelv csak az egyházközségek szintjén érvényesülhetett. A dualizmus kezdeti éveiben az egyházban használt nyelv egyértelműen a román volt, az esperesség a román nyelvű levelek hátoldalára latin nyelven foglalta össze azok tartalmát, de már az 1850-es években is megfigyelhető, hogy a településneveket magyaros formában írják.³² A változás az 1880-as években figyelhető meg több értelemben is. Ekkor az érsek körlevelében hívja fel az egyházközségek figyelmét, hogy mind a postai, mind a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumnak küldött fel- és beadványokban a településneveket magyarul is tüntessék fel.³³ Az 1890-es évektől a helyi hatóságok rendszeresen visszaküldik a román nyelven érkező beadványo-

29 KATUS LÁSZLÓ, „Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára” in *Regio* 4 (1993) 114–116.

30 A dualizmus kezdetén Naszód és Fogaras vidéke számított ilyen területnek, a megyésítést követően ezek felszámolódtak. Később a szászok által lakott megyék számítottak kivételnek. Pl. Beszterce-Naszód megyében az 1880-es években Bánffy Dezső főispán a megyei közgyűlésen nem tudta meghonosítani a magyar nyelvhasználatot, mivel a tagok többsége nem beszélt magyarul. IFJ. BERTÉNYI IVÁN, *Bánffy Dezső és a nemzetiségi kérdés*, Budapest 2005. (PhD dolgozat). 53–55.

31 Păclișanu adatai szerint a dualizmus időszakában 1125 tisztviselő volt román nemzetiségű (3,8%). PĂCLIȘANU, ZENOVIE, *Minorities and the policy of Hungarian governments from 1867–1914 [A kisebbségek és a magyar kormányzat politikája 1867–1914 között]*, București 1944, 102.

32 A dualizmus végére az érsekség által írt levélben is magyarul szerepelt *Balázsfalva* elnevezése. *Balázsfalvi érsekség levele a marosi espereshez a római zarándokútról*. 1900. június 26. SJMS-Protopopiat, dos. 867/1900. 4. f.

33 *A balázsfalvi érsekség 3501 és 3657/1887 sz. körlevele*. 1887. november. SJMS-Protopopiat, dos. 593/1887. 4. 7. f.

kat.³⁴ Mindezen eljárások természetesen ellentmondtak a nemzetiségi törvény előírásainak. Az 1913-as helységnévszótárban kicsúcsosodott, de már az 1890-es években megindult ún. névmagyarosítási mozgalom kapcsán a marosi esperességben is felmerült egyes települések nevének magyarosítása. A helyi papoktól igyekeztek információt beszerezni, hogy a hívek ismerik vagy használják-e egyáltalán a település román elnevezését. Azon településeken, ahol a hívek asszimilálódtak, csak a magyar,³⁵ más településeken a román elnevezés is ismert és használt volt.³⁶

A hívek tekintetében a magyar nyelv terjedése nem írható le egységes folyamatként. Egyes településekről már viszonylag korán – 1848 előtt – magyar nyelvű levelet írnak a hívek, más esetben egyáltalán nem születik ilyen, vagy a magyar nyelvű levelet követően később ismét román nyelven fordulnak az espereshez. Az általunk vizsgált – elsősorban fegyelmi ügyeket tárgyaló – dokumentumokban 15 településről érkezett be magyar nyelvű levél, jellemzően minden településről csak egy, kivétel Nagyernye és Szentháromság, ahonnan két levél is fennmaradt. A legkorábbi 1827-ből származik,³⁷ igaz, ezeket a helyi pap fogalmazta meg. A többség az 1880–1890-es években született. A 15 levél közül hét olyan egyházközségből származik, amelyet 1912-ben a hajdúdorogi püspökséghez csatoltak. Ugyanígy nincs egyértelmű elmozdulás a nevek vagy az egyházközségek belső nyelvhasználata tekintetében. A parókusok többsége feltehetően a térség szülőtte volt, így egyesek gyerekkoruk óta, mások tanulmányaik során elsajátították a magyar nyelvet. A helyi hatóságokkal – egy-két esetet leszámítva – magyar nyelven érintkeztek, a hatóságok pedig kivétel nélkül csak magyar nyelvű leveleket írtak. Négy egyházközségben maradtak fenn családi könyvek, ezek esetében sem figyelhető meg, hogy

34 A mezősámsondi körjegyző azzal a megjegyzéssel küldte tovább a helyi pap román nyelvű levelét az espereshez, hogy az beszél magyarul, így kéri az esperest, hogy utasítsa, hogy a hatóságokkal ezentúl az állam hivatalos nyelvén érintkezzen. *Mezősámsondi körjegyző levele az espereshez a pap ügyében.* 1897. jún. 22. SJMS-Protopopiat, dos. 812/1897. 4. f. Hasonlóképpen járt el az erzsébetvárosi törvényszék, jelezve, hogy román nyelvű beadványt nem tud figyelembe venni. *Az erzsébetvárosi törvényszék levele az espereshez román nyelvű ügyében.* 1903. szeptember 10. SJMS-Protopopiat, dos. 916/1903. 37. f.

35 A nyárádkarácsoni pap szerint a település román elnevezését, a *Crăciunel de Niraj*-t a hívek nem ismerik, az csak „értelmiségi” körökben használt. *Nyárádkarácsoni pap levele az espereshez a település nevééről.* 1911. július 23. SJMS-Protopopiat, dos. 1036/1911. 2. f.

36 A kebeleszentiványi pap szerint a hívek ismerik és használják a település *Chibeleu-Sântioana* formájú román elnevezését. *Kebeleszentiványi pap levele az espereshez a település nevééről.* 1911. július 24. SJMS-Protopopiat, dos. 1036/1911. 3. f. Ennek ellenére nem talákoztunk olyan irattal, ahol ezt a formát használták volna. 1918 után az *Ivănęști* alak vált hivatalossá.

37 *Bözödújfalusi és nyárádszentlőrinci pap levelei.* SJMS-Protopopiat, dos. 67/1827. 1, 2. f.

idővel a családok magyar hangzású neveket adnak a gyerekeiknek, vagy a pap azt magyar alakban írná be. Természetesen előfordulnak ilyen esetek – a családnevek között is – de nem mutatható ki egyértelmű tendencia.³⁸ Hasonló a helyzet az egyháztanácsi jegyzőkönyvekkel: a három vizsgált egyházközség³⁹ közül egyedül Nyárádkarácsonban vezették magyar nyelven, ez csak késői időponttól, az 1890-es évektől maradt fenn.

Az állam-egyház viszonyt helyi szinten inkább a kollaboráció, mint a konfrontáció jellemezte. Az egyház ugyanis rendszeresen igénybe vette az állami szervek – elsősorban helyi bíró, illetve adóhatóság – segítségét a különböző egyházi illetekek behajtásához.⁴⁰ A későbbiekben a világi hatóságok közölték, hogy szívesen közreműködnek az egyházi járulékok – egyházi és iskolai adó, fizetések, járulékok – behajtásában, de egyházi bíróság által kiszabott pénzbírságot nem hajlandók behajtani,⁴¹ az egyház belső életébe nem avatkoznak bele. A vegyes etnikumú és vallású vidékeken a különböző felekezetekhez tartozó hívek közötti mindennapi együttélésben, illetve társadalmi érintkezésben is megjelentek az alá-fölrendeltségi viszonyok, konfliktusok. Ezt eleve meghatározta a társadalmi státusz, a vagyoni helyzet, de maga a vallás is képezhetett választóvonalat. A Székelyföldre – Maros-szék ez alól részben kivétel – a román lakosság többsége a kora újkor folyamán vándorolt be, legtöbb esetben spontánul, ritkább esetben telepítés révén, s vált jobbágygá.⁴² A 19. század végére a társadalmi határok leomlása révén – nem függetlenül a kibontakozó magyarosodástól – az etnikai határok éle is csökkent. Ezzel együtt a többségi magyar társadalom elkülönült a román kisebbségtől,

38 Székelysárd, Nyárádkarácson, Bálintfalva és Oláhzsákod esetében maradtak fenn ezen könyvek.

39 Nyárádkarácson, Oláhzsákod és Kísszentlőrinc esetén maradtak fenn egyháztanácsi jegyzőkönyvek.

40 A várhegyi parókus amiatt panaszkodott, hogy a községi bíró nem hajlandó behajtani a kepe-járulékot (természetben fizetendő egyházi adó). A bíró jelezte, hogy nem a hajlandóságával van gond, de a hívek szegénysége miatt képtelenség bármilyen adót is behajtani. *Felső-marosi járási fősolgabíróságon a várhegyi görögkatolikus pap panasza ügyében megtartott tárgyalási jegyzőkönyv*. 1892. december 20. SJMS-Protopopiat, dos. 644/1892. 44. f.

41 *Maros-Torda vármegye alispánjának levele az espereshez perköltség behajtásáról*. 1901. március 19. SJMS-Protopopiat, dos. 882/1901. 19. f.

42 Oláh Sándor kutatásai szerint azon településeken, ahol a 17. században legnagyobb számban írtak össze jobbágyokat, a 19. században a legnagyobb görögkatolikus közösségeket találjuk. OLÁH SÁNDOR, „Románok asszimilációja a Székelyföldön”, in *Regio 2* (1998) 69. Marosszéken a román lakosság magasabb aránya miatt nem lehet ilyen egyértelmű összefüggést kimutatni, de a román lakosság többsége jobbágy vagy zsellér falvakban élt. A legtöbb zsellért számláló falvak sorában találjuk Nyárádtőt, Szentháromságot, Kebeleszentiványt, Kislőrincet és Nyárádandrásfalvát. PÁL-ANTAL, *Marosszék népessége*, 236.

hiszen legtöbb esetben a választóvonalak nemcsak nyelvi, hanem vallási téren is megvoltak. A magyarrá váló görögkatolikus hívek ezen társadalmi sémák határait feszegették azáltal, hogy nem lehetett őket egyértelműen behelyezni egyik kategóriába sem. Vegyes településeken a mindennapi együttélést alapvetően kölcsönösség jellemezte, elsősorban a személyi kapcsolatok szintjén. Az endogámia dominált, a vegyes házasságok aránya minimális volt.⁴³ A többség szemében a görögkatolikus vallás románoknak,⁴⁴ a „szegények” vallásának minősült.⁴⁵

A fegyelmi ügyeket két csoportba sorolhatjuk: egyik a híveket érintette, s a parókus tett feljelentést, másik a papot, amikor a hívek voltak elégedetlenek vele. A hívek által írt panaszok, beadványok nyelvezetére érdemes kitérni. A 19. század 80-as éveitől keletkezett szövegek eleve nehézkes nyelvezetűek,⁴⁶ ami sok esetben kihívás elé állítja a kutatót is.⁴⁷ Másrészt a hívők többsége nem tudott írni. Ez eleve kérdésessé teszi a beadványok hitelességét, hiába írták alá több tucatnyian, amikor az aláírások ugyanazon kéz nyomait mutatják, vagy a többség esetében csak egy X-et találunk.⁴⁸ A parókus által emelt kifogások többsége az anyagiakhoz kapcsolódott, hogy nem kapta meg a hí-

43 Oláh kutatásai szerint Homoródalmáson, a legnagyobb görögkatolikus közösséggel rendelkező Udvarhely megyei településen 1830–1892 között 857 házasságot kötöttek, ebből 13 (1,5%) volt unitárius-görög katolikus. OLÁH, „Románok asszimilációja a Székelyföldön”, 69–70. Maros megye esetében nem rendelkezünk hasonló adatokkal.

44 A nagyernyei hívek panasza szerint a tófalvi tanító a magyar hívekkel bement templomukba, s csúfolni kezdte őket, hogy az csak egy „román templom”. *Nagyernyei hívek levele az esperesnek a pap ügyében*. 1899. december 13. SJMS-Protopopiat, dos. 882/1901. 41–42. f. A szentháromsági hívek is hasonlókról panaszkodtak, hogy a magyarok gúnyolódásai miatt „kisebbségben” érzik magukat. *Szentháromsági hívek levele az espereshez a pap ügyében*. 1898. január 11. SJMS-Protopopiat, dos. 882/1901. 5. f. A hívek érzését az befolyásolhatta, hogy annak ellenére, hogy mindegyikük magyar anyanyelvűnek vallotta magát, vallásuk miatt kisebbségben voltak.

45 Mindezt alátámasztotta, hogy a 20. század elején a görögkatolikus hívek 81,4%-a falun élt és 65,2%-a östermeléssel foglalkozott. Ezzel a „legrosszabb” társadalmi mutatókkal rendelkeztek. ENDRÉDI CSABA, *Nehézségek és konfliktusok a Hajdúdorogi Egyházmegye alapításának időszakában*, Debrecen 2015, (PhD dolgozat), 30.

46 A román nyelvben ezt követően zajlik le újabb reform, amely révén megszületik egy, a maival nagy vonalakban egyező nyelvtan. Nagy szerepe volt ebben többek között a Mihályi görögkatolikus érsek által kiadott Bibliának.

47 Ennek egyik szemléletes példája egy nagyteremi hívő esete, aki 1900-ban írt levelet az érseknek. Az érsekiség visszaírt az esperesnek, hogy a levelet nem tudják értelmezni, és kéri az illetőt, hogy írassa meg valaki mással a levelet, ha ő nem tud írni. *Érsekiség levele az espereshez nagyteremi hívő leveléről*. 1900. május 15. SJMS-Protopopiat, dos. 866/1900. 19. f.

48 Egy 1890-ben keletkezett nagyteremi magyar nyelvű beadványt 13-an írtak alá, közülük azonban csak a bíró tudott írni, aki feltehetően megfogalmazta. *Jegyzőkönyv a nagyteremi községi gyűlésről*. 1890. február 13. SJMS-Protopopiat, dos. 638/1890. 7–8. f.

vektől az előírt járandóságot.⁴⁹ A másik csoportba az erkölcsi kihágások tartoztak, az ünnepnap be nem tartása⁵⁰ vagy házasságon belüli konfliktusok.⁵¹ A papokkal szemben a leggyakrabban felmerülő panasz az alkoholizmus volt, bár ez sem öltött nagy méreteket, négy esetről tudunk. Az egyházvezetés megértéssel fogadta az eseteket, fegyelmi eljárást folytatott, egy esetben áthelyezte,⁵² más esetben pénzbírsággal sújtotta, s csak egy eset volt, amikor az illetőt elbocsátotta állásából.⁵³ Ugyanide sorolható azon eset, amikor a parókus törvénytelenül élt együtt egy nővel, az ügy kimenetele azonban nem ismert.⁵⁴ A másik kategóriába a parókusok mulasztásai tartoznak, egyeseket nem esketett meg, vagy nem adta fel az utolsó kenetet. A hívek szemében ez volt a legnagyobb kihágás, minden ilyen esetben kérték a pap elbocsátását, az egyházvezetés azonban megvédte a papokat.⁵⁵ Viszonylag gyakran támadt ellentét a pap és a kántor között, amiért az nem adta ki a részét

-
- 49 Ez legtöbbször a kepe járadékhoz kapcsolódott. A legsajátosabb a káposztásszentmiklósi hívek esete, akik 2,5 éves hátralékban voltak, s hogy ezt törleszteni tudják, hitelt vettek fel, amit nem tudtak fizetni, emiatt végrehajtást rendeltek el velük szemben. *Káposztásszentmiklósi hívek levele az espereshez segély ügyében.* 1888. augusztus 20. SJMS-Protopopiat, dos. 611/1888. 11. f.
- 50 A nyárádtői pap feljelentést tett hívei ellen, mivel szerinte szándékosan időzítették a tavaszi szántást ünnepnapra. *Nyárádtői pap levele az esperességhez a hívek kihágása ügyében.* 1887. május 2. SJMS-Protopopiat, dos. 595/1887. 17. f.
- 51 A nagyteremi pap végső kétségbeesésében a szolgabíróhoz fordult, hogy egyik hívét vegye rá, hogy térjen vissza férjéhez: „fent nevezett házaspár között együttélést létre hozni a mint legcélszerűbb úton jobbnak látni tetszik”. *Nagyteremi lelkész levele a fősolgabíróhoz egyik híve ügyében.* 1896. február 13. SJMS-Protopopiat, dos. 726/1886. 26. f. A szolgabíró visszautasította a felkérést, mivel nincs kompetenciája hasonló ügyben.
- 52 A nyárádandrásfalvi pap maga is elismerte, hogy többször előfordult vele, hogy részegen jelent meg a hívek előtt, akár a templomban is. Mivel Nyárádszeredába járt be egy társasággal borozni, jó megoldásnak vélték, ha más egyházközséghez helyezik át. *Mezőszabadi lelkész levele, mint az esperesi fegyelmi bizottság elnöke a nyárádandrásfalvi pap ügyében.* 1912. május 8. SJMS-Protopopiat, dos. 1059/1912. 62. f.
- 53 Az elbocsátás a gyergyóalfalusi pap ügyében történt, ő nem tartozott az esperességhez, ügyét valószínűleg csak amiatt küldték meg, hogy ha jelentkezne, akkor ne alkalmazzák. *Érseki bíróság határozata a gyergyóalfalusi pap ügyében.* 1901. november 12. SJMS-Protopopiat, dos. 882/1901. 43–46. f.
- 54 A parókust felszólították, hogy bocsássa el az illető nőszemélyt, amennyiben nem teszi, fegyelmi eljárást indítanak ellene. *Érsekség levele az espereshez a kisszentlőrinci pap ügyében.* 1911. szeptember 5. SJMS-Protopopiat, dos. 1059/1911. 10. f. Mindez arra vall, hogy ezt az erkölcsi kihágást sem ítélték meg túl drasztikusan.
- 55 A nagyteryei hívek azzal fenyegetőztek, hogy vallást változtatnak, ha nem váltják le a szerintük erkölcstelen életet élő papot, ennek ellenére nincs információ, hogy a papot leváltották volna. *Nagyteryei hívek levele az espereshez a papjuk ellen.* 1909. július 27. SJMS-Protopopiat, dos. 1006/1909. 50–51. f.

a stólából.⁵⁶ A fegyelmi ügyek kapcsán érdemes kiemelni Alexandru Maior kisteremi pap esetét. Maiort 1874-ben szentelték pappá, majd 1885-től Nagyteremen szolgált parókusként. Nehéz természetű ember lehetett, ugyanakkor az egyházközséget hosszú időn át jól vezette, vagyonát gyarapította, az egyházi iskolát évtizedeken át fenntartotta, s híveit a hatóságok anyagi ígérek ellenére sem tudták eltéríteni.⁵⁷ A parókus ugyanakkor grafomán volt, minden apró mozzanatról azonnal levelet írt az esperesnek vagy egyenesen az érseknek.⁵⁸ Maior körül folyamatos volt a sérelem, hol ő panaszkodott a helyi tanítóra vagy egyes hívekre, hol a hívek rá. Szinte minden évben született ellene panasz, többször folyt ellene fegyelmi vizsgálat, amit azonban éveken át sikeresen túlélt.⁵⁹ Az érsekség elnézte neki mind a lopást, a fizikai tettelességet, sőt a liturgikus vétséget is. A „pohár” 1907-ben telt be, amikor az esperesi fegyelmi tanács vétkesnek találta, mivel egy vegyes házasság kapcsán nem kért reverzálist, ezáltal a házasságot érvénytelennek tekintették, így a szentség kiszolgálása révén bűnt követett el.⁶⁰ A büntetése egy más egyházközségbe történő áthelyezés volt.

Egy harmadik típusú eset lehet, amikor maga az érsekség rendel el vizsgálatot a pap ellen, az általa elkövetett vétség miatt. Egy ilyen eset fordult elő a vizsgált időszakban, egy ún. miseintencióval való visszaélés miatt.⁶¹ Az ügy kapcsán kevés információval rendelkezünk, így annak részletei homályban maradnak. 1901 őszén – látszólag minden előzmény nélkül – az érsekség felszólította az esperest, hogy folytasson vizsgálatot a szentháromsági, ma-

56 A nyárádkarácsoni kántor helyzete az új parókus megérkezésével romlott meg, aki elbocsátotta állásából is. *Nyárádkarácsoni kántor levele az érsekhez a stóla ügyében*. SJMS-Protopopiat, dos. 664/1892. 13–14. f.

57 Az eset részleteit lásd lentebb.

58 A korszakban az egyházon belül szigorú hierarchia uralkodott, a parókusok közvetlenül nem érintkezhetek az érsekséggel, csak az esperesen keresztül. Maior ezt rendszeresen megszegte, folyamatos panaszja miatt 1907-ben már felszólították, hogy ne írjon többé, mivel nem fognak rá reagálni.

59 1886–1907 között ellene megfogalmazott panaszok: hűtlen kezelés, lopás, fizikai tettelesség, liturgikus vétség, ellentét szítása, tiltott házasságkötés, szentségek jogtalan kiszolgálása, világi bírósághoz fordulás egyházi ügyben, egyházi feljebbvaló sértegetése.

60 *Érsekség levele az esperesnek a nagyteremi pap ügyében*. 1907. június 11. SJMS-Protopopiat, dos. 979/1907. 41. f. Az érsekség korábban a bálintfalvi pap hasonló mulasztása miatt is „megbocsáthatatlan bűnről” beszélt a reverzális elmulasztása miatt. *Érsekség levele az esperesnek a nyárádbálintfalvi pap ügyében*. 1901. január 15. SJMS-Protopopiat, dos. 882/1901. 1. f.

61 Az ún. miseintenció korábban a Szentszék, napjainkban a püspökségek által szabályozott keret, hogy egy parókus – a hívektől kapott intenciók mellett – egy évben hány miseintenciót vehet fel. Ezek esetleges összevonásáról csak a Szentszék intézkedhetett. Az eset helyes értelmezésében Végheő Tamás nyújtott segítséget, amit ezúton is köszönök.

rosszentgyörgyi, nagyteremi és mezősámsoni parókusok ellen, mivel a Szent-szék és az érsekség által nem engedélyezett miséket tartottak.⁶² A vizsgálat részletei nem maradtak fenn az esperesség levéltárában, azt tudjuk, hogy az érintett papok írásban is reagáltak a vizsgálatra. Csak a marosszentgyörgyi és az – időközben Bálintfalvára került – szentháromsági parókus vallomásai ismertek másodkézből. Eszerint Mihael Bucşia marosszentgyörgyi parókustól 1894–1898 között Csuday Jenő és a székesfehérvári Huszár Károly⁶³ összesen 1200 mise megtartását rendelte meg, amiért összesen 220 forintot fizettek, felét készpénzben, felét könyvekben. A kapott könyvek akár magyar nyelvű liturgikus könyvek is lehettek, erre azonban nincsenek adataink, a parókusok azonban használták ezeket a misék során. Ilie Lupu bálintfalvi parókus hasonlóról számol be, a két fent nevezett személy 1896–1898 között összesen 440 misét rendelt meg, amiért ugyancsak készpénzben, illetve könyvekben fizetett. A papok elismerik, hogy az illető könyveket annak ellenére felhasználták, hogy tudomásuk volt róla, hogy 1891-ben az érsekség betiltotta használatukat.⁶⁴ Az érsekség fegyelmi bizottsága 1905-ben hozott ítéletet az érintett három pap ellen liturgikus vétség ügyében, az ítélet azonban nem ismert.⁶⁵ Alexandru Maior nagyteremi papot ekkor már nem említik. A rendelkezésünkre álló kevés információ alapján a legvalószínűbb magyarázat, hogy az érintett két plébános a magasabb összegű miseintenciókat továbbították szegényebb erdélyi parókusoknak, akik alacsonyabb összegért is vállalták annak megtartását. A plébánosok ezáltal megszabadultak misekötelezettségeiktől, egyben tetemes bevételre is szert tettek. Arra továbbra sem találunk magyarázatot, hogy miért ezen parókusokat keresték meg a misék elvégzésével, illetve az érsekség miért csak évekkel később értesült ezekről. A vétség ellenére az érintett papok feltehetően csak szóbeli megrovásban részesültek, ugyanis a sematizmusok tanúsága szerint továbbra is állásukban maradhattak, sőt az egyházközségekből sem mozdították el őket.

62 A vizsgálatnak arra kellett kiterjednie, hogy ki rendelte meg a miséket, a pap mikor tartotta meg, ő tartotta-e csak, vagy más parókus társát is felkérte hasonlókra. *Érsekség levele az esperesnek a liturgia ügyében*. 1901. november 8. SJMS-Protopopiat, dos. 882/1901. 42. f.

63 Csuday Jenő feltehetően azonos a 19. század végén élt premontrei szerzetes egyetemi tanárral. Nem ismert, hogy milyen kapcsolatban állt a hajdúdorogi mozgalommal. A székesfehérvári Huszár Károlyt nem sikerült beazonosítani.

64 *Érsekség levele az espereshez a liturgia ügyében*. 1902. március 24. SJMS-Protopopiat, dos. 898/1902. 16. f.

65 *Érsekség levele az espereshez a liturgia ügyében*. 1905. február 14. SJMS-Protopopiat, dos. 947/1905. 3. f.

3. A nemzetiségi oktatás helyzete a dualizmus időszakában

A dualizmus időszakában a nemzetiségpolitika alapjául az 1868-ban elfogadott nemzetiségi és népiskolai törvény szolgált. A nemzetiségi törvény elviekben a keretet szolgáltatta, míg a népiskolai törvény az irányt szabta meg a modern oktatás kifejlődéséhez. Mindkét törvény végig életben maradt annak ellenére, hogy a gyakorlatban egyiket sem hajtották végre teljes mértékben, és sok, ezzel ellentétes későbbi szabályozást is elfogadtak anélkül, hogy az eredeti törvényt módosították volna. A két törvény végig hivatkozási alap volt a nemzetiségek számára, és sürgették gyakorlatba ültetésüket.⁶⁶ A 148 §-ból álló törvény legfontosabb előírása az volt, hogy nem korlátozta az iskolaalapítási jogot, bármilyen egyesület, egyház, község vagy az állam szabadon hozhatott létre iskolákat, az államnak csak felügyeleti joga volt. A törvény másik legfontosabb előírása az anyanyelven történő oktatás biztosítása volt. Az oktatás nyelvét minden esetben az iskolafenntartó határozhatta meg, vegyes településeken pedig olyan tanító alkalmazását írta elő, aki beszéli a településen élők nyelvét. Az egyházi iskolákat alapvetően a hívek adományaiból kellett fenntartani, de maguk dönthettek a tantervről, a tankönyvekről, szabadon választhattak tanítót, és dönthettek annak fizetéséről. A minimális fizetést 300 forinthez kötötték, ez azonban csak az állami tanítók esetében volt kötelező, az egyházi tanítóknál a helyi viszonyokhoz igazították, a bér egy részét pedig eleve természetben kapta meg a tanító. A törvény emellett bizonyos feltételeket szabott az épületre, felszerelésre, a tanító képzésére vonatkozóan, ami mindenképpen előremutató, modernizációs jellegét hangsúlyozza.⁶⁷ A tanítók alkalmazását oklevél megszerzéséhez kötötték. Emellett kilenc fős iskolaszék alakítását írta elő, amelynek elnöke a pap volt, tagjai pedig a község lakosai közül kerültek ki.⁶⁸

A törvény keretjellegét jól szemlélteti a 19. századi erdélyi román iskola-hálózat és tanszemélyzet helyzete. Egyik román egyház sem rendelkezett kiépült tanítóképző hálózattal, az ortodoxok hathetes kurzusokat tartottak a nagyszebeni teológián, a görögkatolikusok pedig kettő-hat hónapos kurzu-

66 A két törvény hasonló szerepet játszott a román nemzetiség esetében, mint a két világháború között a gyulafehérvári határozatok és a párizsi kisebbségi szerződés. Egyik törvényt sem hajtották végre, de végig hivatkozási alapnak számított.

67 Az iskolaépületnek egészséges, száraz, könnyen szellőztethető termekkel kellett rendelkeznie, egy tanteremben maximum 60 gyerek lehetett, egy gyerekre minimum 8–12 négyzetméter (28–43 m²) jutott.

68 *Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.* <https://net.jogtar.hu/ezet-ev-torveny?docid=86800038.TV> (Letöltés: 2019. május 24.)

sokat szerveztek három éven át. Később a görögkatolikus egyház két-, majd hároméves tanítóképzőket állított fel, az ortodox egyház pedig a teológia keretében nyújtott kettős képzést, papi és tanítói oklevelet.⁶⁹ A törvény megszületésekor az iskolák többsége szinte semmilyen tekintetben nem felelt meg az előírásoknak, csak fokozatosan tudtak alkalmazkodni. Néhányuk még a 20. század elejéig sem érte el a kívánt szintet.⁷⁰ 1884-beli kimutatás szerint az ortodox érsekség iskolatermeinek 46%-a felelt meg a méretbeli és 59%-a a felszereltségbeli elvárásoknak.⁷¹ Ugyanilyen nagy elmaradás volt a tanítók képzése terén is. 1876-ban az ortodox érsekség területén a tanítók 24%-a volt véglegesítve, 1881-ben pedig csak 44% rendelkezett tanítóképzői diplomával. Ez a szám a későbbiekben sem emelkedett.⁷² A törvény 6–15 év között írta elő a tankötelezettséget. Amennyiben a szülők ennek nem tettek eleget, négyzseri figyelmeztetést követően 0,5–4 forint pénzbüntetésre ítélték őket. Minderről az iskolatanácsnak volt joga dönteni, azonban a gyakorlatban ez ritkán történt meg. A román falvakban az iskolába járás csak a 20. század elejére kezdett meghonosodni. A papok minden erőfeszítése ellenére az általános tankötelezettséget nem tudták meghonosítani, a falusi román lakossággal az iskolázottság és az egyházi oktatás fontosságát nem sikerült elfogadtatni. Ebben – a magyarosító tendencia visszahatásaként – akarata ellenére a magyar állam lett a román papok szövetségese. A román lakosság egyre nagyobb erőfeszítésekre volt hajlandó saját iskolái fenntartása érdekében. Az ortodox érsekség saját adatai szerint a dualizmus kezdetén a gyermekek 58%-a járt iskolába, ez később 85%-ra emelkedett.⁷³ A görögkatolikus érseké adatai szerint a dualizmus kezdetén a gyerekek 33%-a járt iskolába, a

69 Az ortodox egyház csak 1879-ben emelte három évesre a tanítóképzést. DOBOZI, MILANDOLINA BEATRICE, *Biserica și școala românească pe Valea Mureșului Superior (secolul al XIX-lea) [Egyház és oktatás a Felső-Maros mentén (19. század)]*, Cluj Napoca 2012, 278–284.

70 Ez természetesen jellemző volt más egyházi iskolákra is, az iskolák száma, felszereltsége, a tanítók képzettsége eltért mind regionálisan, mind nemzetiségenként. Általában a legjobban felszerelték az állami iskolák voltak, és eleve különbség volt városi és falusi iskolák között. Iskolázottság terén a zsidó és német lakosság számított a legalfabetizáltabbnak, ezt követte a magyar és szlovák lakosság. A román lakoságnál csak a rutének rendelkeztek rosszabb mutatókkal.

71 1882-es adat szerint a 818 ortodox iskolából 658-nak volt saját épülete, 295-nek nem volt megfelelő épülete, átlagban 5,6 pad, 1,1 tábla, 0,4 számológép, 1,1 térkép, 0,3 földgömb volt egy iskolában, az iskolai könyvtárakban pedig átlag 4,4 kötet. BRUSANOWSKI, PAUL, *Învățământul confesional ortodox din Transilvania între anii 1848–1918. Între exigențele statului centralizat și principiile autonomiei bisericești [Az erdélyi ortodox egyházi oktatás története 1848–1918. A központosított állam követelményeitől az egyházi autonómia alapelveiig]*, Cluj Napoca 2005, 323.

72 BRUSANOWSKI, *Învățământul confesional ortodox*, 327.

73 *Uo.*, 324.

század végén 63%-uk. Ezt követően már nem tudott tovább emelkedni.⁷⁴ A dualizmus-kori nemzetiségi oktatáspolitikában az 1870-es évek közepét tartják fordulópontnak, amikor a liberális kereteket megőrizve egyféle politikai váltás zajlott le, és előtérbe kerültek a magyarosító/asszimiláló tendenciák.⁷⁵ A történetírás általában az 1879-es törvény megjelenéséhez köti ezt a nemzetiségi oktatáspolitikai esetében. A törvény megítélése a történetírásban általában elfogadó, a magyarosítási tendencia elindítását ehhez kötik ugyan, de konkrétan a törvényt és a magyar nyelv kötelező oktatását nem kifogásolják. A törvény szövege kihangsúlyozza, hogy a magyar nyelv oktatását már az 1868-as törvény is elrendelte a tanítóképzők esetében, és elrendeli, hogy 1882-től kezdődően már senki nem kaphat tanítói oklevelet, ha nem beszéli a magyar nyelvet olyan szinten, hogy azt oktatni is tudja. Azon tanítók, akik már oktatnak, négy évet kapnak a magyar nyelv elsajátítására. Emellett elrendelte a magyar nyelv tantárgyként való oktatását a népiskolákban is.⁷⁶ A törvény liberális szellemét tükrözi, hogy nem szabott meg elérendő szintet, és szankciókat sem tartalmazott. A törvény végrehajtását nem kérték számon szigorúan. Ezt mutatja, hogy egy 1907-es adat szerint a román diákok 38%-a beszélt csak a magyar nyelvet, azonban a nemzetiségek többsége még ennél is rosszabb mutatókkal rendelkezett.⁷⁷ Egyértelműen kimutatható, hogy az állami iskolák sokkal hatékonyabban oktatják a magyart, mint a nemzeti-ségi. A görögkatolikus tanulók 26%-a, az ortodoxok 23%-a beszélt csak a nyelvet, miközben az állami iskolába járó nemzetiségi tanulók 78%-a.⁷⁸ A tanulók, akikre a statisztika érvényes, a nemzetiségi lakosság kis hányadát tették ki. Az 1900-as statisztika szerint az össznépesség 60%-a beszélt magyarul, de a nemzetiségi lakoságnak csak 17%-a. Ez újabb törvények és rendelkezések kezdeményezésére sarkallta a magyar kormányzatot.

74 SULAREA, DANIEL, *Școală și societate. Învățământul elementar confesional în episcopia greco-catolică de Gherla (1867–1918)* [Iskola és társadalom. Az elemi oktatás a szamosújvári görög katolikus püspökségben 1867–1918], Cluj Napoca 2008, 367. Az ortodox érsekség adataival szemben ez sokkal realisabbnak tűnik. Sularea szerint a legmagasabb arány a Szászföldön és Bánságban, valamint a határörvidéken volt, a legalacsonyabb pedig a vármegyei területeken.

75 Ennek okai összetettek, részben a dualista rendszer megreformálhatatlanságából, részben a generációváltásból is következtek. Ennek részletezése meghaladná témánkat.

76 Az 1879. évi XVIII. törvény cikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87900018.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fext-params%3D%7B%2522ID%2522%3A%2522FullTextSearch%2522%2C%2522Year%2522%3A%25221879%2522%2C%2522Kibocsato%2522%3A%2522TVo%2522%7D> (Letöltve: 2018. július 6.)

77 A horvátok 29%-a, a szlovákok és rutének 20%-a.

78 MAGYARI PIROSKA, *A nagymagyarországi románok iskolaiügye*, Szeged 1936, 45–47.

A dualizmus utolsó időszakában felerősödtek az asszimilációs törekvések. Mivel a 19. században az oktatást tartották a leghatásosabb eszköznek, ez módosulást eredményezett az állam hozzáállásában is. Amellett, hogy az alfabetizáció terjesztése folyamatos cél volt, legalább olyan fontossá vált a magyarosítás előmozdítása is.⁷⁹ Egyre nagyobb összegeket fordítottak az elemi oktatás fejlesztésére, másrészt az állam egyre aktívabb szerepet játszott ennek elérésében. Az állami szerepvállalás fokozódott, egyrészt állami iskolák létrehozása, másrészt az egyházi iskolahálózat fejlesztéséhez nyújtott anyagi támogatás által. Az 1870-es évek közepétől ez elvezetett az állami iskolák megjelenéséhez,⁸⁰ amelyek többsége azonban nem újonnan alapított volt, hanem fokozatosan átvett községi vagy egyházi iskola. Az állami beavatkozás másik része az anyagi hozzájárulás – az ún. államsegély – hangsúlyossá válása. Ehhez az állam egyre több előfeltételt szabott. Míg kezdetben az államsegély csak egy opció volt, idővel elfogadása szinte kötelezővé vált. A 19. század utolsó évtizedében és a 20. század első felében ez a kettősség került előtérbe az oktatáspolitikában, egyre jobban eltávolodtak az 1868-as törvény liberális szellemétől, egyre gyakrabban sérült az egyházak autonómiája, ugyanakkor egyre több jól felszerelt iskola jött létre, ahol egyre nagyobb számú tanító oktatott. A hatékony magyarosításnak mindenképpen előfeltétele volt egy modern iskolahálózat létrejötte. Ehhez a millennium időszakában az állam nagyszabású programmal kívánt hozzájárulni, meghirdetve az ún. „1000 állami iskola programját”, amelynek célja az állami iskolák számának növelése volt. Az eredeti utasítás szerint elsősorban a magyarlakta településeken terveztek iskolákat létrehozni, nemzetiségi területeken pedig csak abban az esetben, ha azok szívesen látnák a nemzetiségi iskolákat és akár anyagilag is hajlandók támogatni.⁸¹ Ezzel szemben a főispánok a magyarosítást tartották fő szempontnak, így az új állami iskolák elsősorban vegyes vagy nemzetiségi településen jöttek létre.⁸²

79 Kérdés, hogy hogyan alakult volna az állami szerepvállalás, ha az oktatáspolitikai kettőssége nem áll fenn, és akkor is ilyen dinamikusan fejlődött-e volna a VKM költségvetése, ha az oktatás mögött csak a kultúra terjesztése s nem a magyarosítás célja áll.

80 Erre már az 1868-as törvény is lehetőséget adott, azonban az állam évtizedekig nem élt jogával. A dualizmus időszakában 2744 állami iskolát alapítottak, ezzel szemben 12–13 ezer egyházi iskola működött. SZARKA LÁSZLÓ, „Modernizáció és magyarosítás. A Lex Apponyi oktatás- és nemzetiségpolitikai olvasatai”, in *Korunk* 12 (2007). <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00132/szarkal.html> (Letöltve: 2018. július 8.)

81 Kövér György, „»Statistikai asszimiláció« Magyarországon 1880–1910”, in *Századok* 5 (2016) 1230.

82 Maros-Torda megye főispánja 23 iskola létrehozását javasolta, azonban csak egy esetben in-

A dualizmus „leghírhedtebb”, a magyarosítás csúcsának tartott időszakát az Apponyi-törvények megszületéséhez kötik. Ez állami köztisztviselőkké nyilvánította a tanítókat, alapfizetésük ugyanúgy 1000–1200 korona volt, a korpótlék azonban 30 év szolgálat után maximum 1000 korona lehetett. Ehhez az állam pénzügyi segítséget ajánlott fel az egyházaknak, azonban a korábbiakkal ellentétben a fizetés biztosítása kötelezővé vált. Ha ezt nem tudta biztosítani az egyházközség, és államsegélyhez sem folyamodott, elveszítette iskolafenntartói jogát. A törvény egyik célja tehát az volt, hogy az egyházközségeket rákényszerítse az államsegély és a vele járó állami befolyás elfogadására. Ennek feltételei: csak szakképzett és magyarul beszélő tanító taníthatott; be kellett tartani az állami tanterv által előírt tantárgyakat és tantervet; az állami beleszólás 200 korona államsegélytől kezdődött; a tanító kinevezéséhez a VKM hozzájárulása kellett; az iskolai adminisztráció magyar nyelven folyhatott. A tanítóval szembeni fegyelmi eljárás megmaradt az egyház kompetenciájában, kivéve az államellenes cselekedeteket, ez továbbra is a tanfelügyelő hatáskörébe tartozott. Egyre hangsúlyosabb szerepet kapott a magyar nyelv oktatása, ennek elhanyagolása fegyelmi vétségnek minősült, a tanár elbocsátható volt, ha nem ért el megfelelő eredményt.⁸³ Meglátásunk szerint a törvényhez két újdonság fűződik: sokkal szigorúbban hajtották végre, mint elődeit, másrészt a kormányzat tudatában volt annak, hogy az újabb fizetésemeléseket az egyházak nem lesznek képesek előteremteni. Elindult tehát egy folyamat, amelynek célja az egyházak anyagi „kivéreztetése” és az iskolákról való fokozatos lemondatása volt.⁸⁴ Korabeli statisztikai adatok alapján az Apponyi-törvény miatt megszűnt román iskolák száma 744-re tehető. A nagy visszaesés és negatív arány ellenére továbbra is a román diákoknak volt a legnagyobb arányú nemzetiségi iskolahálózata.⁸⁵

dultak meg a megvalósuláshoz szükséges lépések. MNL OL, K 721 Wlassics Gyula iratai, 2. doboz, 2a tétel, 1898. 7–8. f.

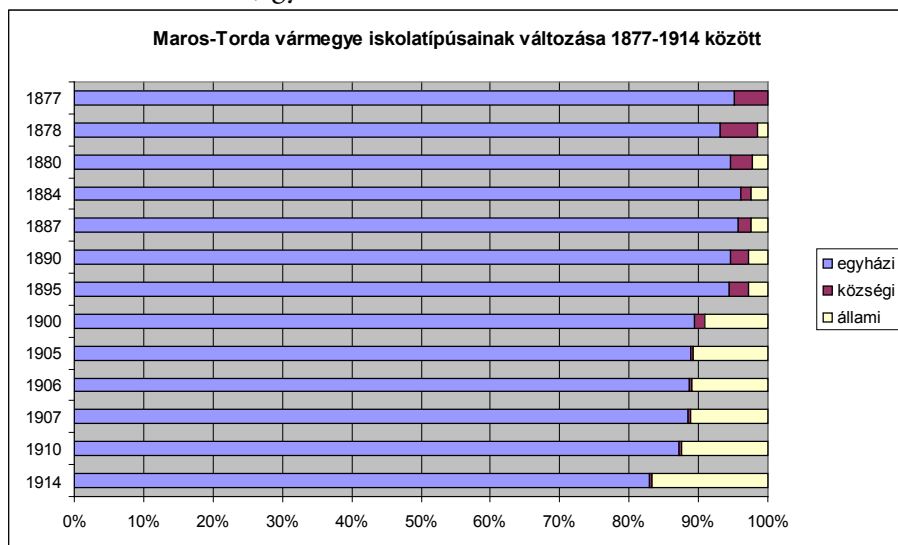
83 *Az 1907. évi XXVII. törvénycikk a nem állami elemi népiskolák jogviszonyairól és a községi és hitfelekezeti néptanítók járandóságairól.* <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90700027.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fextraparams%3D%7B%2522ID%2522%3A%-2522FullTextSearch%2522%2C%2522Year%2522%3A%25221907%2522%2C%2522Kibocsato%2522%3A%2522TVo%2522%7D> (Letöltve: 2018. július 10.)

84 A megállapítás korabeli dokumentumokkal tételesen nem bizonyítható, azonban a törvény hatásából erre lehet következtetni. Hasonló megállapításra jutott Dolmányos is, ő „kényszersegélynek” nevezi az államsegélyt. DOLMÁNYOS ISTVÁN, „Lex Apponyi. (Az 1907. évi iskola-törvények)”, in *Századok* 3–4 (1968) 492.

85 A lakosságon belül 15%-os arányuk volt, ehhez képest az elemi iskolák 8,8%-át működtették.

4. A nemzetiségi oktatás helyzete Maros-Torda vármegyében, illetve a marosi esperességben

Annak ellenére, hogy nemzetiségileg vegyes terület volt, Maros-Torda megye a korszakban a székely megyék sorába tartozott. A térségre jellemző vonásokkal rendelkezett oktatás terén is. 1880-ig nem jött létre számottevő állami iskola (öt ilyen iskola működött), de később számuk az ötszörösére (24) nőtt.⁸⁶ Erdélyben tehát a vegyes területek után a Székelyföldön működött a legtöbb ilyen iskola. Az egyre növekvő anyagi terhek, valamint a terjedő „szekularizáció” miatt a szülők egyre kevésbé voltak hajlandók viselni az oktatás terheit, s önként mondtak le iskoláikról. Ez a tendencia megfigyelhető a magyar szülők és tömb-magyar vidékek esetén is.⁸⁷ Az egyházi iskolák számbeli csökkenésének és az államiak növekedésének tehát csak egyik oka volt az állam magyarosító politikája. Az Apponyi-törvény hatásaként a román iskolák száma 24-gyel csökkent.⁸⁸

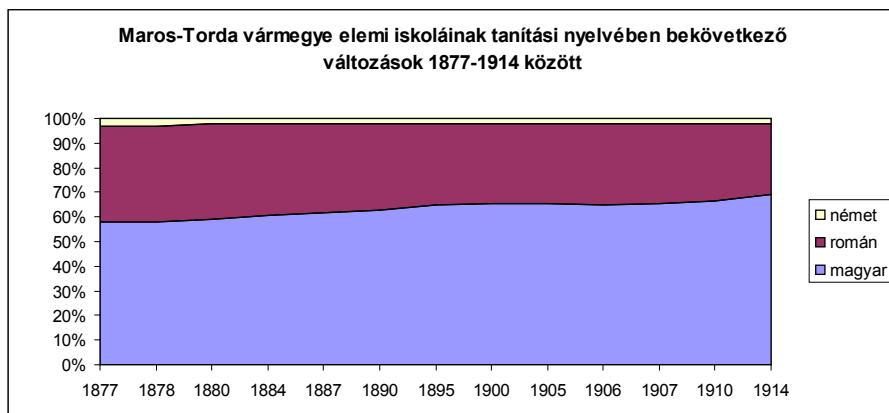
A vármegye egészét tekintve a dualizmus második felében ugyanolyan tendenciák zajlottak le, mint az ország más részein, ezek azonban nem voltak annyira radikálisak. Míg erdélyi szinten az első világháború időszaká-

86 A székely megyék viszonylatában ez középmezőnynek számított, Csík megyében 15, Háromszék megyében 69 állami iskola működött.

87 A legnagyobb visszaesés az unitárius egyház esetében figyelhető meg: 1870-ben még 103 iskolájuk volt, ezek száma 1892-re 50-re, majd 1910-re 34-re csökkent.

88 1905-ben, a törvény elfogadása előtt 86 működött, ezek száma 1915-re 62-re csökkent.

ra az egyházi iskolák száma $2/3$ alá csökkent, a vármegyében ez a csökkenés jóval mérsékeltebb volt (95%-ról csökkent 82%-ra), ez a típusú oktatás végig megőrizte domináns jellegét. A megyei statisztika sokkal inkább az országos tendenciákhoz hasonul, ahol az egyházi oktatás visszaszorulása mérsékeltebb (73%) volt.

Az oktatás nyelvét tekintve a tendencia hasonló. Míg a német nyelvű oktatás stagnált, a magyar előretört a román rovására. De míg Erdély viszonylatában a román nyelvű oktatás közel $2/3$ -os arányról 50% alá csökkent (63%-ról 46%-ra), a vármegye esetében a csökkenés csak 10%-os (38%-ról 28%-ra). Arányukat tekintve a román lakosság anyanyelvi oktatási adatai így sem voltak jobbak, mivel míg Erdélyben összességében csökkent, a vármegyében nőtt a román lakosság aránya.⁸⁹ Ami sajtóságos a vármegye esetében, hogy a dualizmus időszakában összességében csökkent az iskolák száma, aminek magyarázata további kutatást igényel.⁹⁰

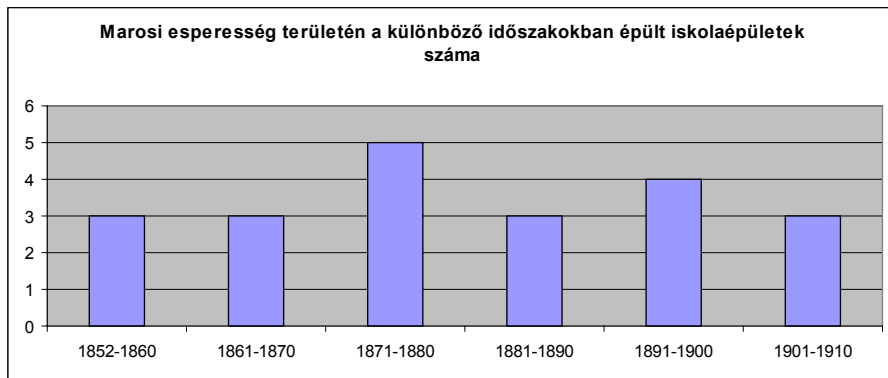
A mikroszintű vizsgálatok azonban más képet rajzolnak elénk. A Marosi Görögkatolikus Esperességben működő iskolák száma egy rövid, felívelő periódust követően radikálisan csökkent, és 1911-re nagy vonalakban ugyanolyan szinten volt, mint 40 évvel korábban. Az 1876-os 22-ről ugyanis 14-re csökkent az iskolák száma.⁹¹ A változás pontos menete nem ismert, így nem

89 Egész Erdélyben (nemzetiségi arányával összevetve) a román lakosság az 1910-es évekre 7%-os mínuszban, a vármegye esetében 8%-os mínuszban volt.

90 A két világháború közötti román diskurzus mindezt a magyar állam nemzetiségellenes politikájának egyik bizonyítékaként tálalta. *Maros megyei tanfelügyelő jelentése az egyházközségekről*. 1925. augusztus 10. SJMS-Protopopiat, dos. 1421/1925. 5-10. f.

91 Az adatok minden esetben a görögkatolikus érsekség sematizmusából származnak, ezt külön nem jelöljük.

tudjuk, hogy melyek azok az iskolák, amelyeket a közösségek az állami nyomásnak engedve önként feladtak, és melyek azok, amelyeket közigazgatási eljárás keretében zártak be. Az kijelenthető, hogy a mintegy 40%-os csökkenés nem természetes folyamatok eredménye. A pusztá statisztikán túl az adatok összetettebb képet sugallnak. Az első iskolák már az 1850-es években megjelentek, az 1870-es évek közepén a 28 egyházközség közül 22-ben működött görögkatolikus iskola. A kimaradó hat településen a dualizmus időszakában sosem működött iskola, mert a görögkatolikus közösségek kisebbségben voltak, és feltehetően anyagi lehetőségeik nem tették lehetővé iskola fenntartását.⁹² Az egyházközségek azonban így is erejükön felül teljesítettek, mivel négy abszolút magyar többségű településen is fenn tudtak tartani iskolát,⁹³ ezek közül csak a kisteremi szűnt meg az 1870-es években. A radikális csökkenés 1906 után következik be – feltehetően az Apponyi törvény hatásként –, amikor pár év alatt öt iskola szűnt meg. A 11 Nyárád-menti falu közül négyben sosem működött görögkatolikus iskola, a magyar környezet ellenére azonban csak egyben – Szentháromságon – szűnt meg az iskola idővel. Így nem állja meg a helyét azon feltételezés, hogy vegyes környezetben a román közösségek hajlamosabbak voltak iskoláik feladására.

Azt, hogy – a román történetírás állításával ellentétben – 1907-ig nem egy egyértelműen csökkenő tendenciát mutató folyamatról van szó, jól mutatja, hogy ha évtizedes bontásban vizsgáljuk az iskolaépületek számának alakulását, az stabilan három-öt iskolaépület felépítését mutatja.⁹⁴ A közösségek

92 Ez a 6 település: Nyárádandrásfalva, Szentháromság, Harasztkerék, Csitszentiván, Székelysárd és Harcó.

93 Ezen települések: Nagyernye, Kisteremi, Nyárádkarácsonfalva és Marosvásárhely.

94 A közösségek erőfeszítését az is növeli, hogy döntő többségben faépületekről van szó, amelyeket 20–30 évente meg kellett erősíteni, akár teljesen újjáépíteni.

tehát bizonyos szintig hajlandók voltak áldozatot hozni saját iskolájuk érdekében,⁹⁵ s csökkenés inkább csak az állami politika „sikeres kiéheztetéseként” következett be. Az esperesség valós iskolai helyzetéről az 1911-es *Sematizmus* adja a legteljesebb képet. 23 településtről rendelkezünk adatokkal, ezeken összesen 36 iskola működött.⁹⁶ A 14 görögkatolikus iskola közül csak öt működött olyan településen, ahol nem volt más iskola, négy pedig olyan településen, ahol az állami iskola létrejötté ellenére is sikerült fenntartani. Ez is jól mutatja azt, hogy 1907 után már csak a nagy létszámú és erős közösségek voltak képesek fenntartani iskoláikat. A sematizmusok nem közölnek adatokat az iskolában folyó oktatás nyelvére vonatkozóan, így nincs adat arról, hogy létezett-e olyan görögkatolikus iskola, ahol magyarul oktattak. Ugyanakkor azon településeken, ahol megszűnt vagy korábban sem működött iskola, a hívek vagy magyar felekezeti, vagy állami iskolába küldték gyerekeiket, ami tovább növelte a magyar nyelv terjedését, és elősegíthette az asszimilációt.

Az állam-egyház viszony oktatási vetületét tovább árnyalja, ha a felmerülő problémákat vesszük tekintetbe. A közigazgatás és egyházközségek/esperesség közötti kapcsolat döntő része az iskolákhoz kapcsolódott. Az 1880-as évek végéig a görögkatolikus iskolákkal szembeni legfőbb kifogás a nem megfelelő tankönyvhasználat volt, ezeket rendre betiltotta a minisztérium. Mindez annak ellenére történt, hogy az 1868-as oktatási törvény szerint az iskolafenntartók szabadon dönthettek a tankönyvhasználatról, idővel azonban a minisztérium kifogást emelt ezek tartalma ellen, hangsúlyozva, hogy sértő kijelentéseket tartalmaznak a magyar államra vagy népre vonatkozóan, esetleg nem elég hazafias szellemben íródtak. Az érintett tankönyvek többsége a nemzeti tárgyakhoz kapcsolódott. Ezek nagyrészt külföldön – főleg Bukarestben – nyomtatták, de a későbbiekben az érsekség által kiadott tankönyv is betiltásra került.⁹⁷

95 Ezt illusztrálja a nagyteremi eset, ahol a görögkatolikus iskola mellett állami iskola is működött. Amikor a főszolgabíró azzal igyekezett megnyerni a híveket, hogy kérvényezzék a görögkatolikus iskola megszüntetését, mivel így csökkennek kiadásai, azok a hatósági nyomás ellenére is kitartottak. Fő érvük az volt, hogy nagy költséggel építették fel az iskolaépületet, és csak így látják biztosítva a vallás oktatását. *Jegyzőkönyv a nagyteremi községi gyűlésről*. 1890. február 13. SJMS-Protopopiat, dos. 638/1890. 7-8. f. A gyűlés jegyzőkönyve magyar nyelvű, feltehetően a községi bíró fogalmazta meg, és továbbítani akarta a VKM-nek.

96 A 14 görögkatolikus mellett 10 református, hét állami, négy római katolikus és egy zsidó.

97 1896-ig országos viszonylatban 160 tankönyvet és térképet tiltottak be, ezek 50%-a román nyelvű taneszköz volt. BÍRÓ SÁNDOR, *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*, Csíkszereda 2002, 192.

A vármegyei tanfelügyelőség által felhozott panaszok három csoportba sorolhatók: nem megfelelő iskolaépület vagy képzés, a magyar nyelv oktatásának nem megfelelő színvonala. A tanítók részéről a legfőbb sérelem az alacsony fizetés volt. 1907 után a panaszok száma nem szaporodott, az állami jelképek használata miatt emelt panaszt a tanfelügyelőség, ezt azonban sikerült elhárítania az érsekségnek.⁹⁸ Az iskolaépületre vonatkozóan már az 1868-as törvény tartalmazta a legfontosabb előírásokat, egészséges, száraz, könnyen szellőztethető termeket írt elő, egy gyerekre pedig minimum 2–3 m²-t. A falusi iskolák ennek vagy egyáltalán, vagy csak évtizedekkel később tudtak megfelelni, mivel ez eleve azt feltételezte, hogy az iskola megfelelő nagyságú, külön épületben működjön, amely lehetőleg kőből/téglából készült. A tanító azonban a legtöbb esetben egyben az egyházközség kántori tisztségét is betöltötte, az iskola pedig a kántorlakás egyik szobájában működött. Ugyanezt tükrözi a marosi esperesség esete, ahol az iskolák ugyan rendelkeztek saját épülettel, de szinte teljes egészében fából készültek. Két kivétel volt: egyik a marosvásárhelyi, amely már 1886-ban kőből épült, de a 20. század elejére megszűnt, illetve a 20. század elején a mezőbándi faépületet kőépületre cserélték. Az, hogy az épület fából készült, még önmagában nem volt kizáró jellegű, ha rendszeresen javították, újjáépítették.⁹⁹

A tanítók képzésére vonatkozóan világos előírásokat tartalmazott már az 1868-as törvény is: csakis tanítóképző elvégzését bizonyító oklevéllel rendelkező személyt lehet végleges állásba kinevezni. A tanítókat a képesítés megszerzésére a környezet sem ösztönözte, ugyanis a szegény sorban élő hívek sok esetben preferálták, hogy a tanítót csak ideiglenesen alkalmazzák, mivel így kevesebb bért kellett számára biztosítani. Adott esetben előfordulhatott, hogy képesítéssel nem rendelkező személy nagyobb eséllyel kapott állást, mint diplomás társa.¹⁰⁰ A probléma a tárgyalt időszakban a marosi esperességben is aktuális volt. Az egyházközségek rendre szakképzetlen tanítókat

98 A vajdakutai iskola ellen az volt a panasz, hogy nem tették ki a magyar himnusz szövegét, a Kis-Küküllő megyében működő iskolák ellen pedig a kétnyelvű felirat hiánya miatt indítottak eljárást. Az érsekség mindkét panaszt elhárította arra hivatkozva, hogy azt vagy nem tartalmazza az 1907-es törvény, vagy csak ajánlásként fogalmazza meg. *Vajdakutai pap levele az espereshez himnusz ügyében.* 1908. augusztus 24. SJMS-Protopopiat, dos. 993/1908. 3. f.; illetve *Érseki konzisztórium levele a Kis-Küküllő megyei közigazgatási bizottsághoz.* 1909. február 9. SJMS-Protopopiat, dos. 1004/1909. 1. f.

99 1889-ben az esperes jelentése szerint a mezősámsondi iskola épülete fából készült, azonban így is megfelel az előírásoknak. *Esperes levele a tanfelügyelőhöz a mezősámsondi iskola ügyében.* 1889. augusztus 11. SJMS-Protopopiat, dos. 625/1889. 23. f.

100 BRUSANOWSKI, *Învățământul confesional ortodox*, 327.

neveztek ki, amit az esperes is jóváhagyott. Deák Lajos vármegyei tanfelügyelő azonban a legtöbb esetben türelmes volt, nem sértette meg az egyház autonómiáját, csak levélben szólította fel az esperest, hogy amennyiben az illető a tanév végéig sem szerzi meg a diplomát, akkor váltsák le, s nevezzenek ki helyette szakképzett oktatót.¹⁰¹ Ennek ellenére még a 20. század elején is elfogadta, hogy szakképzetlen és magyarul nem beszélő tanító kerüljön kinevezésre, amennyiben ígéretet tett, hogy egy éven belül megszerzi a diplomát és megtanul magyarul.¹⁰²

A legtöbb panasz és levél a magyar nyelv oktatása kapcsán született. A magyar nyelv oktatását kötelezővé tévő törvényt 1879-ben fogadták el. Ez ellentmondott a nemzetiségi törvénynek, és sértette az egyházak autonómiáját is. A magyar beszédet heti 9, a magyar írást heti 8, vagyis magasabb óraszámban kellett oktatni, mint más tantárgyakat. A magyar nyelv tantárgyként való kötelező népiskolai oktatása mellett a törvény értelmében 1882-től már senki nem kaphatott tanítói oklevelet, ha nem beszélte a magyar nyelvet olyan szinten, hogy oktatni is tudja.¹⁰³ A törvény megszületése ellen a román egyházak hevesen tiltakoztak, s részben jogosan kifogásolták annak szükségességét. A törvény végrehajtását azonban több tényező is nehezítette: egyrészt nem volt elegendő a magyar nyelvet kellő mértékben ismerő tanerő, másrészt, mivel a törvény nem tartalmazott szankciókat, a román egyházak igyekeztek elszabotálni. A legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy a nemzetiségi gyermekek sok esetben, életükben először találtak a magyar nyelvvel, s mivel órákon kívül nem gyakorolták, nehezen ment elsajátítása. 1893-ban a görögkatolikus érsekség iskoláinak 39%-ában, az ortodox érsekség 46%-ában nem oktatták egyáltalán a magyar nyelvet, 1910-ben pedig a román görögkatolikus érsekség tanárainak csak 40%-a beszélt magyarul.¹⁰⁴ Mindezekkel együtt a magyar kormányzat – hagyományosan 19. századi felfogás szerint – az is-

101 1893-ban jelezte a tanfelügyelőnek, hogy 25 évvel a törvény kihirdetését követően nem hajlandó többé szakképzetlen oktatót kinevezni. *Tanfelügyelő levele az espereshez a román tanítók ügyében*. 1893. október 28. SJMS-Protopopiat, dos. 680/1893. 6. f.

102 Az érintett elkezdte a tanítóképzőt, de nem fejezte be, ennek ellenére kinevezték. *Tanfelügyelő levele az espereshez a marosszentgyörgyi tanító ügyében*. 1905. július 20. SJMS-Protopopiat, dos. 944/1905. 1. f.

103 Az 1879. évi XVIII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról a népoktatási tanintézetekben. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87900018.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei-3Fextraparams%3D%7B%2522ID%2522%3A%2522FullTextSearch%2522%2C%2522Year%2522%3A%25221879%2522%2C%2522Kibocsato%2522%3A%2522TVo%2522%7D> (Letöltve: 2019. május 25.)

104 Sularea: *Școală și societate...* i. m. 44, 104.

kolát tartotta a leghatékonyabb asszimilációs eszköznek, és a magyar nyelv megtanulását tekintette kulcsnak. Sok esetben ezt egyenlőnek vélték az asszimilációval. Ezt mutatja, hogy a tanfelügyelő leggyakrabban a magyar nyelv ügyében kereste meg az esperességet, a 28 közül hét település esetén emelt sorozatos kifogást, ami ugyanakkor arra enged következtetni, hogy az egyházközségek többségében megfelelő színvonalú volt a magyar nyelv oktatása. Mint láttuk, akár magyarul nem beszélő tanítót is hajlandó volt kinevezni, a vizsgált időszakban csak egy esetet találunk, amikor a tanító lemondott arra hivatkozva, hogy képtelen megtanulni a magyar nyelvet.¹⁰⁵ A tanfelügyelő a gyenge előmenetelt a tanárok nem megfelelő képesítésével és nyelvtudásával hozta összefüggésbe,¹⁰⁶ érvelését ugyanakkor gyengíti, hogy éveken át elnézte ilyen tanerők kinevezését. A helyi parókusok elhárították a tanfelügyelő érvelését, szerintük a fő ok nem az oktatás minősége,¹⁰⁷ hanem a környezet, vagyis, hogy a gyerekek csak az iskolában találkoznak a magyar nyelvvel, ott-hon a családban románul beszélnek.¹⁰⁸ Vegyes településeken a gyerekek is jobb eredményt értek el, Mezőcsávással elégedett volt a tanfelügyelő, de ő is kiemelte, hogy ez a környezet eredménye.¹⁰⁹ A megértő magatartás mellett adott esetben igyekezett befolyásoló eszközöket is alkalmazni a tanfelügyelő, ez azonban inkább kivételnek számított.¹¹⁰

A tanítók legfőbb panaszforrása az alacsony fizetés volt, valamint az, hogy időnként azt sem kapták meg. Már az 1868-as törvény szabályozta a tanítók fizetését, akkor azonban még nem tették kötelezővé az egyházi iskolákban. A tanítói fizetésekre vonatkozóan az első törvényt 1893-ban hozták,

105 A levélből nem derül ki a tanító kora, ami esetleg összefüggésben lehet a nyelv elsajátításának nehézségével. *Nagyteremi tanító lemondó levele az érsekhez*. 1900. augusztus 18. SJMS-Protopopiat, dos. 863/1900. 3. f.

106 *Érsekiség levele az espereshez a magyar nyelv ügyében*. 1889. június 15. SJMS-Protopopiat, dos. 625/1889. 18. f.

107 A parókusok hátrítása érthető, mivel az iskolaszékek elnökei minden esetben ők voltak, közvetlenül is feleltek az iskolában törtétekért.

108 A nyárádtői parókus szerint a gyerekek harmadik osztályban már tudnak pár szót magyarul, de jobb eredményt nem tudtak elérni, annak ellenére, hogy a tanárok az idő 1/3-ában foglalkoznak a magyar nyelvvel, s a jövő évben tervezik ezt felemelni 50%-ra. *Nyárádtői pap levele az esperesnek az iskola ügyében*. 1889. június 22. SJMS-Protopopiat, dos. 625/1889. 19. f.

109 *Tanfelügyelő az esperesnek a mezőbárdosi iskola ügyében*. 1893. szeptember 14. SJMS-Protopopiat, dos. 680/1893. 3–4. f.

110 A mezőpogocsi iskola szeretett volna segílyt kapni a községi alapból, a tanfelügyelő szerint ennek előfeltétele a folyamatos előrehaladás a magyar nyelv oktatásában, s információi szerint ez nem áll fenn az iskola esetében. *Tanfelügyelő levele az espereshez az iskolák segélyezése tárgyában*. 1890. augusztus 30. SJMS-Protopopiat, dos. 638/1890. 48. f.

ez az egyházi tanítók esetében is kötelezővé tette a 300 koronás fizetést, és bevezette az ún. korpótlékot. Az állam mindehhez államsegélyt biztosított, azonban amennyiben az meghaladta a 60 forintot, akkor az egyház csak a VKM hozzájárulásával nevezhette ki vagy válthatta le a tanítót. A tanítói béreket mind az 1907-es, mind az 1913-as törvénnyel tovább emelték, ekkor már 1200–3000 korona között mozgott a fizetés. A román egyházközségek – hasonlóan más felekezetekhez – a legtöbbször nem tudták biztosítani a garantált béreket, ez vezetett az egyházak „kiéheztetéséhez”, az iskolák fokozatos átadásához/bezárásához.¹¹¹ A marosi esperességben nem rendelkezünk adatokkal a fizetések alakulásáról. Az 1890-es években az érsekség sürgette, hogy emeljék fel a tanítók fizetését 200 forintra, ez azonban a legtöbb esetben valószínűleg nem valósult meg.¹¹² Az érsekség emellett folyamatosan buzdította a híveket az anyagi erőfeszítésre és az iskolák fenntartására, érvként mindig a vallás megőrzésének fontosságát hozta fel, aminek egyedüli módja a saját iskola.¹¹³ A legjellemzőbb eset a backamadarasi tanítóé. A backamadarasi és nyárádandrásfalvi egyházközségek közösen tartottak fenn egy iskolát, a tanító egyben a kántori teendőket is ellátta. Helyi születésű volt, 20 éve látta el hivatását, s emellett, hogy nem kapott szolgálati lakást, a fizetése is alacsony volt, ami miatt elégedetlenségét fejezte ki,¹¹⁴ ez pedig kiváltotta a hívek haragját. Kezdetben mindkét fél igyekezett megbékülni, s érvelésükben mindketten nemzeti húrokat pengettek. Az esperes türelemre intette a tanítót, mert a backamadarasi hívek nem voltak hozzászokva, hogy iskolába küldjék gyerekeiket, emiatt volt alacsony a fizetése, de „amúgy is a románok kenyérét eszi”.¹¹⁵ A tanító a nehézségek ellenére amiatt tartott ki, mivel fontos

111 A dualizmus időszakának kezdetén 60-150 forintra teszik a román tanárok átlagos fizetését, amit még kiegészített 15-40 forint értékű gabona. Az 1880-as évek elején az országos átlag 386 forint volt, az ortodox érsekségben ez 120 forint körül mozgott. A görögkatolikus érsekségben a havi 100 forintos fizetést tartották elfogadhatónak. BRUSANOWSKI, *Învățământul confesional ortodox*, 314.; illetve SULAREA, *Școală și societate*, 106.

112 *Érsekség levele az espereshez a magyar nyelv ügyében*. 1889. június 25. SJMS-Protopopiat, dos. 625/1889. 21. f. Ezt példázza a nagyteremi tanító esete, aki lemondott, mivel a minimális fizetést sem kapta meg. *Nagyteremi tanító levele az espereshez fizetése ügyében*. 1888. SJMS-Protopopiat, dos. 625/1889. 14. f.

113 *Érsekség levele az espereshez a bálintfalvi tanító ügyében*. 1897. július 17. SJMS-Protopopiat, dos. 815/1897. 48–49. f.

114 A tanító szerint az alacsony fizetést nem ő, hanem a helyszínen járó tanfelügyelő tette szavá, s kötelezte az egyházközséget annak megemelésére, a hívek szerint viszont a tanító vált követelőlővé, kijelentve, hogy ha szükséges, adják el a templomot, de számára biztosítsák a fizetést.

115 *Bálintfalvi pap levele az esperesnek az iskola ügyében*. 1896. március 6. SJMS-Protopopiat, dos. 723/1896. 43-47. f.

volt számára a nyelv és a vallás, amit jól mutat, hogy a Nyárad-völgyében már csak ott működött román iskola.¹¹⁶ A konfliktus megmutatta a tanító kiszolgáltatott helyzetét, a pap is elismerte, hogy a szülők nem küldik a gyerekeiket iskolába, s számukra csak az a fontos, hogy minél kevesebbet kelljen fizetniük az oktatásért. A tanító kénytelen volt lemondani, holott csak a törvényileg előírt, minimális fizetését szerette volna megkapni.¹¹⁷ A lemondás miatt a tanfelügyelő is szankcióval sújtotta, mivel a törvény nem tette lehetővé a tanév közbeni lemondást.¹¹⁸ A konfliktus végül kompromisszummal zárult, a tanítónak ugyan nem emelték meg a fizetését, de sikerült megbékélnie a hívekkel, így mind az érsekség, mind a tanfelügyelőség elfogadta, hogy ismét munkába álljon azzal a feltétellel, hogy az első adandó alkalommal kérvényezi nyugdíjazását.¹¹⁹

5. A liturgikus nyelv és asszimiláció viszonya a marosi esperességben

A magyar görögkatolikus intézményesülése szorosan összekapcsolódott az asszimilációval a hajdúdorogi püspökség révén. Maga a mozgalom is annak köszönheti sikerét, hogy a 18. századtól megindult egy nyelvváltási, majd teljes asszimilációs folyamat, amely egyre nagyobb méreteket öltött a 19. század második felétől. Ez nem volt független a magyar állam politikájától. A folyamattal párhuzamosan a görögkatolikus egyházban is változások történtek, a balászfalvi érsekség 1853-as létrejöttével intézményesen is szétvált a rutén és román egyházrész, s látszólag két elkülönülő fejlődési pályán indult el. Míg a munkácsi püspökség támogatta a magyar állameszmét, és nem lépett fel a magyar hívek mozgalmával szemben, a román érsekségben egyre inkább felszínre törtek a nacionalista hangok, egyre aktívabban bekapcsolo-

116 A kijelentés nem volt igaz. *Backamadarasi tanító levele az érsekséghez*. 1897. július 12. SJMS-Protopopiat, dos. 815/1897. 43-47. f.

117 A tanítók általában kiszolgáltatott helyzetben voltak, mivel a legtöbben nem helyi származásúak voltak, a fizetés egy részét természetben kapták, és a legtöbb esetben csak a pap segítségével tudták begyűjteni. 1875-től a begyűjtést az egyház kötelességévé tették, de ez nem jelentette azt, hogy a fizetés magasabb lett. Mindezek miatt a fizetések garantálásával a magyar államnak sikerült megnyernie a tanítókat, és azok a legtöbb esetben nem lettek a nemzeti mozgalom helyi támogatói.

118 A tanfelügyelő szerint a tanító ezzel elveszítette nyugdíj jogosultságát. *Tanfelügyelő az esperesnek a bálintfalvi tanító ügyében*. 1897. október 9. SJMS-Protopopiat, dos. 815/1897. 50. f.

119 *Érsekség levele az espereshez a bálintfalvi tanító ügyében*. 1897. november 6. SJMS-Protopopiat, dos. 815/1897. 83. f.

lódta a román nemzeti mozgalomba, s igyekeztek minden eszközzel gátolni a magyar hívek mozgalmát. Így az erdélyi hívek nem is tudtak aktívan részt venni a hajdúdorogi mozgalomban. Ugyanakkor nincsenek helyi vizsgálatok arra vonatkozóan, hogy a tiltó politika mellett hogyan alakult a magyar hívek és a magyar liturgia sorsa, illetve – a munkácsi, vagy partiumi részekhez képest – milyen méretű volt a hívek asszimiláltsága pl. a Székelyföldön.

A Marosi Görögkatolikus Esperességben két szinten érdemes vizsgálni a kérdést: egyrészt, hogy milyen információk jutottak el magáról a mozgalomról, a hívek hogyan viszonyultak a liturgikus nyelv kérdéséhez, s a gyakorlatban milyen szinten érvényesült a magyar nyelv. Magáról a mozgalomról 1898-ból származik az első információ, amikor a balázsfalvi érsek levélben tudatja, hogy Budapesten magyar nyelvű görögkatolikusok bizottságot hoztak létre, amelynek célja a magyar nyelv bevezetése. Mivel a liturgia kérdésében csak a Szentszék dönthet, és mert a bizottság megalakításáról nem kérdezték meg a román egyházrészt, arra kéri az esperest, hogy akadályozza meg, hogy az egyházközségek csatlakozzanak a bizottsághoz.¹²⁰ Az esperes nem reagált (vagy a vizsgált levéltári anyagban nem maradt fenn) az érsekség levelére, ugyanakkor tudomásunk szerint székelyföldi egyházközségek nem csatlakoztak a Bizottság felhívásához. A mozgalom ügye 1911-ben került ismét elő, ugyancsak egy érseki levél kapcsán, amely arra figyelmeztette az esperest, hogy Melles Emil budapesti görögkatolikus pap, a mozgalom egyik vezéregyénisége egy könyvet terjeszt, amelyben a híveket egy magyar püspökség megalakulását szorgalmazó memorandum benyújtására kéri a VKM-hez.¹²¹ Az érsek felhívását az esperes továbbította az egyházközségekhez, majd sorra érkeztek be a parókusok levelei, akiknek nem volt tudomásuk róla, hogy bárki is terjesztette volna az említett kiadványt.¹²² Mindezek alapján az érsekség tiltó fellépése hatásosnak bizonyult, a mozgalom terjedését sikeresen akadályozta a joghatósága alá tartozó területen.

120 A liturgia kérdésében az érsek érvelése helytálló. Ez eleve megnehezítette a mozgalom s bizottság tevékenységét. *Érsekség levele az esperesnek a magyar liturgia ügyében.* 1898. június 28. SJMS-Protopopiat, dos. 831/1898. 83. f. Az érsek feltehetően az 1899-ben megalakult Görög Szertartású Katolikus Magyarok Országos Bizottságára utal. Az időpont az érsekség jól informáltságát bizonyítja.

121 Nem világos, hogy melyik kiadványról lehet szó. *Érsek levele az espereshez Melles kiadványa kapcsán.* 1911. szeptember 5. SJMS-Protopopiat, dos. 1036/1911. 5. f.

122 *Esperes levele az érsekséghez Melles kiadványa kapcsán.* 1911. szeptember 23. SJMS-Protopopiat, dos. 1036/1911. 5v. f.

A vizsgált dokumentumok között nincs nyoma annak, hogy a hívek kérték volna a magyar liturgiát, vagy nemtetszésüket fejezték volna ki, amiért nem anyanyelvükön zajlik. Ennek ellenére a magyar liturgia előfordult az esperesség területén. A székelysárdi parókus – feltehetően személyes konfliktus miatt – feljelentést tesz a nyáradandrásfalvi pap ellen – aki ellen alkoholizmusa miatt amúgy is eljárás folyik –, amelyben több más mellett felrója, hogy a szentháromsági és bálintfalvi egyházközségekben magyarul tartott misét annak ellenére, hogy ezen egyházközségek nem hozzá tartoztak.¹²³

Település	1871	1876	1880	1886	1890	1896
Nyáradandrásfalva	román	román	román	román és magyar	román és magyar	román és magyar
Nyáradbálintfalva	román	román	román	román és magyar	román és magyar	román és magyar
Mezőbánd	román	román	román	román	román	román
Mezőbárdos	román	román	román	román	román	román
Bözödújfalva	román és magyar	román	román	román	román és magyar	román és magyar
Mezőcsávás	román	román	román	román	román	Román
Kebele-szenti-vány	román	román	román	román	román	román és magyar
Csitt-szentiván	román	román	román	román	román	Román
Nagyernye	román	román	román	román	román	Román
Harasztkerék	román	román	román	román	román	Román
Harcó	román	román	román	román	román	Román
Mezőmádaras	román	román	román	román	román	Román

¹²³ Székelysárdi pap levele az érseknek az andrásfalvi papról. 1912. május 5. SJMS-Protopopiat, dos. 1059/1912. 3. f. A levélből nem derül ki, de az érintett parókus saját egyházközségében is magyarul misézett.

Mezőmés- nes	román	román	román	román	román	Román
Marosvá- sárhely	román	román	román	román	román	Román
Nyárádtő	román	román	román	román	román	Román
Nyárad- karácson	román	román	román	román és magyar	magyar és román	Román
Me- zőuraly	román	román	román	román	román	Román
Széke- lyuraly	román	román	román	román	román	Román
Szenthá- romság	román	román	román	román	román	Román
Mezősza- bad	román	román	román	román és magyar	román és magyar	román és magyar
Marosz- szent- györgy	román	román	román	román	román	Román
Kisszent- lőrinc	román	román	román	román	román	Román
Marosz- szentan- na	román	román	román	román	román	Román
Mező- sámsod	román	román	román	román	román	Román
Székely- sárd	román	román	román	román és magyar	román és magyar	román és magyar
Nagyte- remi	román	román	román	román	román	Román
Kistere- mi	román	román	román	román	román	Román
Vajda- kuta	román	román	román	román	román	Román

A liturgia nyelve a sematizmusok alapján a Marosi Görögkatolikus Esperességben

A balázsfalvi érsekség másik taktikája amellet, hogy minden eszközzel igyekezett akadályozni a magyar liturgia terjedését, a jelenség elhallgatása volt. Hivatalosan nem ismerte el a magyar hívek igényeit, de az elmagyarosodott egyházközségekben megtúrte, s erről a sematizmusokban is beszámolt. Először az 1871-es *Sematizmus* közöl információt a liturgia nyelvére vonat-

kozóan, eszerint csak a bözdújfalusi egyházközségben volt vegyes. Az 1870-es évek második felétől itt is visszaszorult, majd 1886-tól újabb öt egyházközségben¹²⁴ jelent meg tartósan a magyar nyelv az egyházi életben, illetve Nyárádkarácsonban 1886–1890 között. 1896 után feltehetően nem változott a helyzet radikálisan, de az érsekség ekkor már nem közölt adatokat, így nem világos, hogy 1912-ben az átcsatolás időpontjában hány településen volt használatban a templomi életben a magyar nyelv. A sematizmusok minden esetben román és magyar nyelvet tüntetnek fel, feltehetően van jelentősége a sorrendnek.¹²⁵ Magyarul valószínűleg az imádságokat, éneket mondták a hívek, esetleg a prédikáció nyelve volt még magyar, de maga a liturgia továbbra is román nyelven folyt.

A magyar történeti irodalomban az asszimilációnak – elsősorban a dualizmus időszakában végbement folyamatoknak – bőséges szakirodalma van. A legtöbb kutató azonban csak a zsidó – részben német – lakosságra, valamint a városokban végbement folyamatokra fókuszált, amit összekapcsolt a polgárosodás folyamatával.¹²⁶ Tény, hogy ezek voltak a leglátványosabbak, és ezek voltak legnagyobb hatással a magyar társadalom fejlődésére, hiszen döntően átalakították a magyar polgárosuló középosztályt. Ha volumenében kisebb, de jelentős változás ment végbe a falusi, paraszti társadalom esetén is, elsősorban a rutén és szlovák, részben a román nemzetiség esetében.¹²⁷ Mivel ezen folyamatok nem álltak az utóbbi évtizedek kutatásának középpontjában,¹²⁸ a

124 Bözdújfalu mellett ezen egyházközségek: Nyárádandrásfalva, Nyárádbálintfalva, Kebeleszentivány, Mezőszabad és Székelysárd.

125 Hasonló következtetésre jut Pilipkó Erzsébet a munkácsi egyházközség sematizmusa kapcsán, ahol idővel a rutén magyar után, a magyar rutén sorrend is megjelenik. PILIPKÓ ERZSÉBET, „Magyar görög katolikusok Kárpátalján. A munkácsi egyházmegye ugoccai területének nyelvi változásai a történeti források alapján”, in *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 2006, 441.

126 Ezen a téren elsősorban a Hanák Péter, valamint Karády Viktor elméleteihez kapcsolódó kutatásokra gondolok. HANÁK PÉTER, „Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon a XIX. században”, *Történelmi Szemle* 4 (1974); illetve KARÁDY VIKTOR, „Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá: történelmi-szociológiai vázlat”, in *Századvég* 2 (1990).

127 Az 1850–1910 között végbement, a magyarok javára történt nyelvi asszimilációt 2 millió főre szokták becsülni, ebből 700 ezer volt a zsidó és 500 ezer a német. GYÁNI GÁBOR, „Az asszimiláció fogalma a magyar társadalomtörténetben”, in *Valóság* 4 (1993) 19. Faragó Tamás az 1880–1910 között végbement asszimilációt – a zsidókat nem számolva bele – 1,3 millió főre becsülte, ebből 700 ezer volt a német, 407 ezer a szlovák és 175 ezer a román. FARAGÓ TAMÁS, *Bevezetés a történeti demográfiába*, Budapest 2011, I. köt., 339.

128 Mindez nem jelenti azt, hogy ne születtek volna jelentős munkák – elsősorban Szarka László kutatásai a szlovákok körében lezajlott asszimiláció kapcsán – vagy esettanulmányok a kérdérről.

nemzetiségek asszimilációja kapcsán kénytelenek vagyunk visszanyúlni a két világháború közötti történetírás – elsősorban Szabó István munkássága¹²⁹ – eredményeihez. Szabó kétféle asszimilációt különböztetett meg, természetes és mesterséges asszimilációt, szerinte a 18. századig természetes asszimiláció folyt, ezt követően az állami beavatkozás – a Habsburg telepítések, a 19. században pedig az állami nyelvpolitika – következtében a mesterséges asszimiláció került előtérbe, amelyet egyben hanyatló periódusnak tart. A természetes asszimiláció legfontosabb tényezői Szabó szerint a földrajzi elhelyezkedés, a tömeg, a vallás, a társadalmi életforma, míg a mesterséges asszimiláció lényege az egységes nyelv terjesztése, elsősorban az oktatás által, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a nyelv elsajátítása még nem jelenti az illető asszimilálódását. Ezen megállapítások lényege, hogy míg elsősorban a vegyes környezetű városok és a szigetszerűen elhelyezkedő települések olvadnak be és asszimilálódnak természetes folyamat révén, a tömörszerűen elhelyezkedő falusi közösségek állnak ellen a folyamatnak. Ebből következően szerinte a 18. század óta a nemzetiségek közötti határok alapvetően nem változtak, állandónak tekinthetők.¹³⁰ A történeti demográfiával foglalkozó kutatók kihangsúlyozzák, hogy az asszimiláció több generáción át tartó, önkéntes folyamat, amit az állami beavatkozás meggyorsíthat, de akár meg is akaszthat, s csak akkor megy sikeresen végbe, ha az egyén számára valamilyen előnnyel, társadalmi felemelkedéssel jár.¹³¹ Egy nemzetiség számának alakulásában a nyelvi asszimiláció csak az egyik szempont, ugyanannyira befolyásolja a természetes szaporulat, a halandóság, a kivándorlás. Faragó szerint az asszimilációnak négy szakasza van: első az akkulturáció, amikor a mindennapi életben kapcsolatba kerül az illető a befogadó társadalommal. Ennek előfeltétele bizonyos szintű nyelvtudás. A második a strukturális asszimiláció, amikor már bekerül a befogadó nemzet intézményeibe (iskola, egyház); harmadik az amalgamáció, amikor megszaporodik a vegyes házasságok száma, s kezdik elveszíteni eredeti identitásukat; negyedik az identifikáció, amikor megtörténik az iden-

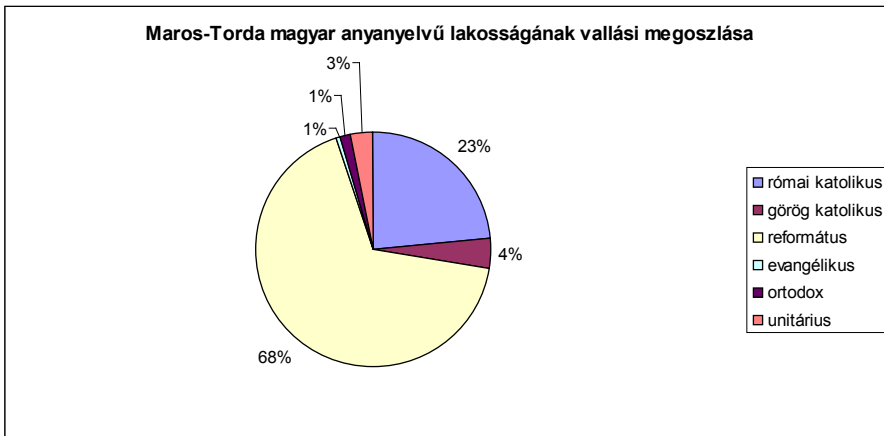
129 Szabónak elsősorban az asszimiláció fogalmáról alkotott nézeteit vesszük számba, nem térünk ki külön elképzelése hiányosságaira, politikai vetületeire, ezt megtette Erős Vilmos több tanulmányban. Erre vonatkozóan lásd: ERŐS VILMOS, „Szabó István népiségtörténeti tanulmányai”, in ERŐS VILMOS, *A szellemtörténettől a népiségtörténetig. Tanulmányok a két világháború közötti történetírásról*, Debrecen 2012.

130 SZABÓ ISTVÁN, „Asszimiláció a magyarság történetében”, in *Hitel* 1 (1942) 43., illetve ERŐS VILMOS, „Asszimiláció és retorika”, in ERŐS VILMOS, *A szellemtörténettől a népiségtörténetig. Tanulmányok a két világháború közötti történetírásról*, Debrecen 2012, 155–152.

131 HANÁK, *Polgárosodás és asszimiláció Magyarországon*, 520.

titásváltás is.¹³² Hangsúlyozandó, hogy a nyelv megtanulása, a kétnyelvűség még nem egyenlő a teljes asszimilálódással – mint ahogy egyesek vélték a 19. század folyamán –, az csak a folyamat egy állomása.¹³³ Eszerint a statisztikákban jelentkező nyelvtudás csak az asszimilálódásra hajlamosak csoportját, az asszimilálódás lehetséges kereteit jelöli ki, s nem egyenlő azzal.¹³⁴

Mindezek alapján vizsgálom a Marosi Görögkatolikus Esperességben a 19. század folyamán lezajlott nyelvtudás és asszimiláció mértékét, összekapcsolva a magyar liturgia elterjedésével. Választ keresek arra, hogy melyek lehettek a döntő szempontok 1912-ben a hajdúdorogi püspökség határainak a kijelölésekor. A hagyományosnak tekintett világban az anyanyelv és vallás sok esetben összefonódott, s a nyelvvel ellentétben a vallás sokkal lassabban változott. Így volt ez a román nemzetiség, az ortodox és görögkatolikus vallás esetében is. Leegyszerűsítve: Erdélyben a görögkatolikus közösségekről feltételezhetjük román eredetüket, s amikor az anyanyelv és vallás között különbséget találunk, ott elmozdulás mutatkozik az asszimiláció irányába.

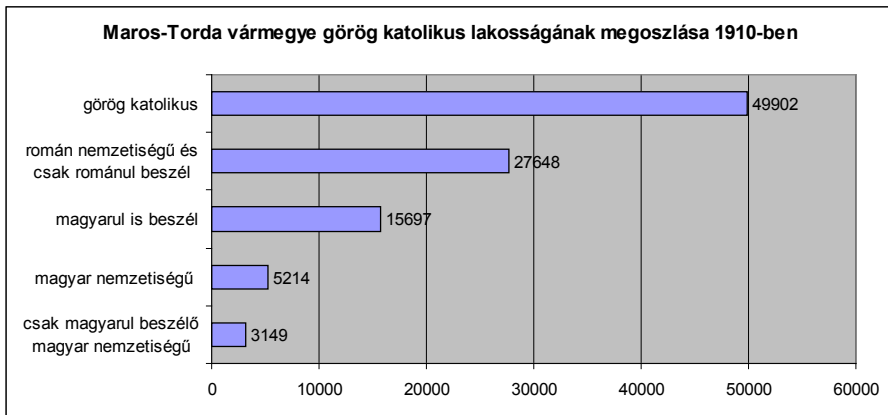
Az 1910-es népszámlálás alapján Maros-Torda vármegye lakosságának közel 2/3-a (62%) volt magyar és közel 1/3-a (31%) román anyanyelvű. A legnagyobb felekezet a református volt (39%), ezt követte a görögkatolikus (22%),

¹³² Faragó ezen szakaszokat Milton Gordon elmélete alapján vázolja fel. FARAGÓ, *Bevezetés a történeti demográfiába*, 332.

¹³³ Kövér György mindezt „statisztikai asszimilálódásnak” nevezi. Szerinte a dualizmus kori állam tudatosan törekedett erre, ezért a népszámlálások a magyar lakosság többségbe kerülését hozták ki. KÖVÉR, „*Statisztikai asszimiláció Magyarországon*”, 1226.

¹³⁴ VARGA E. ÁRPÁD, „Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán”, in *Regio 1* (2002) 171.

majd a római katolikus (14%). Ha az anyanyelvhez (nemzetiséghez) próbáljuk viszonyítani, és az inkább a magyar lakossághoz kapcsolódó felekezetek adatait – ide számítva a zsidó vallásúakat is – vetjük össze az inkább a román felekezethez tartozó adatokkal, azt látjuk, hogy a „román vallásúak” 4%-os pluszban voltak. Ez azt tükrözi, hogy a lakosság 4%-a az asszimiláció egy bizonyos fokán állt, vallása „román” volt, anyanyelve magyar. Mindez élesekben kiviláglik, ha csak a magyar anyanyelvű lakosság vallási megoszlását nézzük meg: több mint 2/3-a református vallású volt, ezt követte a római katolikusok (23%) és görögkatolikusok aránya (4%). Ugyanarra az eredményre jutottunk: több mint 5000 fő volt, akit érintett az asszimiláció, s megtörtént esetében a nyelvváltás.¹³⁵

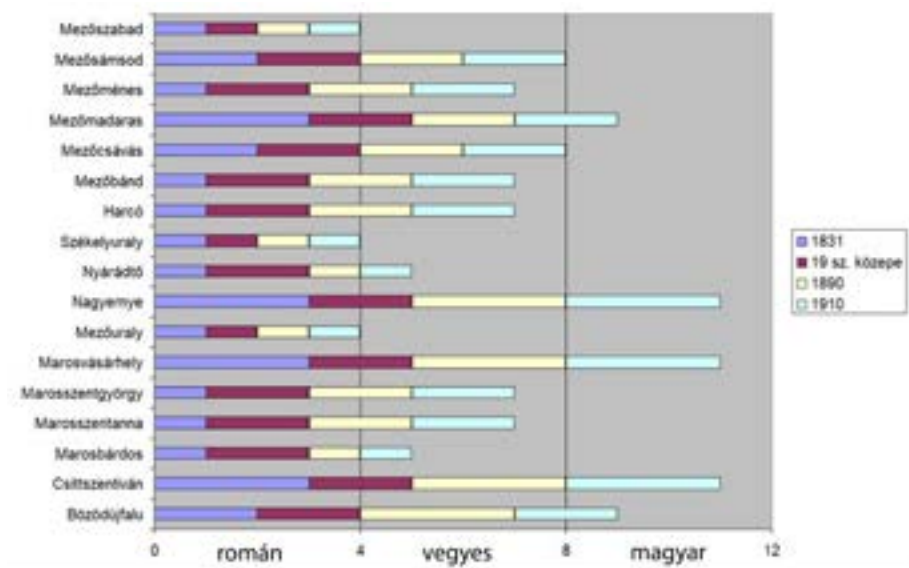
Ha mindezt csak a görögkatolikus lakosság körében vizsgáljuk, akkor a közel 50 ezer fős közösségnek csak kicsivel több mint 50%-át nem érintette semmilyen szinten az asszimiláció (románul beszélt és „román” vallása volt). 31% beszélt magyarul is, vagyis még nem asszimilálódott, de a később asszimilálódók valószínűségi körébe bekerült, s amennyiben nem zavarta meg semmi ezt a folyamatot, be is következett volna a következő generációnál.¹³⁶ A képet tovább árnyalja, hogy a 10%-nyi magyar nemzetiségű (anyanyelvű) gö-

¹³⁵ Emellett volt egy kisebb méretű asszimiláció az ortodox lakosság körében, több mint 1500 ortodox vallású vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Erdélyben a magyar anyanyelvű görögkatolikusok száma 82 ezer, a magyar ortodoxok száma 25 ezer fő volt. Ezzel az erdélyi magyar lakosság asszimilációs nyeresége a román nemzetiségűek közül számarányában megközelítette a zsidó vallású asszimilálódottak számát. VARGA, *Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege*, 178.

¹³⁶ Ugyanakkor ez azon ingadozók csoportja, akik változás esetén – pl. uralmaváltás – az elsők között szakadnak le, s térnek át/vissza korábbi csoportjukhoz.

röggkatolikus hívő több mint 6%-a már csak magyarul beszélt, az ő esetükben merülhetett fel jogosan a magyar liturgia igénylése.¹³⁷

A Marosi Görögkatolikus Esperességet alkotó 28 településen több mint 50 ezer fő élt, ezek 23%-a volt román anyanyelvű és 30% „román” vallású (ebből 27% a görögkatolikus és 3% ortodox). Az esperesség területén – a vármegyéhez viszonyítva – az asszimiláció majdnem kétszeres volt. A nyelvismeret tekintve az eredmény még látványosabb, a görögkatolikus lakosság több mint fele (56%) beszélt magyarul is. Mivel az asszimiláció foka, illetve a nyelvismeret lényeges eltéréseket mutat, érdemes egyházközségenként is vizsgálni a kérdést. A jobb elemezhetőség kedvéért az egyházközségeket szétbontottuk földrajzi fekvésük szerint mezőségi és nyárád-menti településekre.

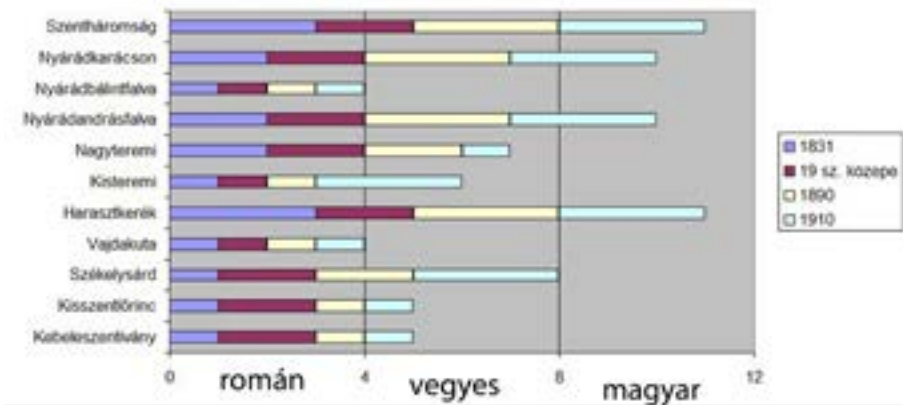

Az asszimiláció folyamatát nagyobb léptékben nézve igyekeztük kiterjeszteni azt az egész 19. századra. Ehhez négy forrást használtunk: a Pál-Antal által közölt 1831-es összeírást, a Balogh Pál által használt adatokat,¹³⁸ valamint

137 Ugyanez az ortodox lakosság körében szerényebb eredményeket mutat, a közösség 72%-át nem érintette az asszimiláció, a több mint 1500 fős magyar anyanyelvű közösségből 751 fő volt, aki csak magyar nyelven beszélt.

138 Balogh Pál művéből két adatot is használtunk, ő az 1890-es népszámlálás eredményeit dolgozta fel, emellett összevetésképpen használta a Lenk Ignác Erdélyi Lexikonában közölt adatokat, mi ezt vettük 19. század közepi állapotnak. Fényes Elekhez hasonlóan Lenk sem végzett összeírást, csak a katonai sorozó bizottságok alapján ítélte meg az illető település uralkodó nyelvét. Az adatok szubjektív volta egyértelmű, azonban szakszerű statisztikai adat hiányában használtuk a forrást.

az 1910-es népszámlálást. Minden települést osztályoztunk a négy időpontban, román település esetén 1 pontot, vegyes esetén 2, míg magyar település esetén 3 pontot adtunk, így kaphatott egy település minimálisan 4, maximálisan 12 pontot. Azon települést, amely maximálisan 4 pontot kapott, a román települések közé soroltuk, ahol nem érvényesült az asszimiláció, a 4–8 pontot kapott került a vegyes települések közé, a 8–12 pontot kapott pedig a magyar települések közé.¹³⁹ Ezen módszer alapján a 17 mezőségi település közül 3 került a román, 9 a vegyes és 5 a magyar települések közé. Összevetve az 1831-es összeírással (akkor 10 román, 3 vegyes és 4 magyar) a legnagyobb méretű asszimiláció Bözödújfaluban zajlott le, és csak 3 települést nem érintett az asszimiláció. A román többségű falvak 2/3-a az évszázad során vegyes településsé vált.

A 11 Nyárad-menti település közül 2 került a román, 5 a vegyes és 4 a magyar települések sorába. Összevetve az 1831-es összeírással (akkor 6 román, 3 vegyes és 2 magyar), a legnagyobb méretű asszimiláció Nyáradkarácson és Nyáradandrásfalva esetén zajlott le, és csak 2 települést nem érintett az asszimiláció. A román többségű falvak 2/3-a az évszázad során vegyes településsé vált. A kis elemszám miatt nehéz általánosítani, de ezen vizsgálatból is kitűnik, hogy a Nyárad-mentén nagyobb volt az asszimiláció, de nem volt látványos a Mezőséggel összevetve. Ennek magyarázata az lehet, hogy a marosi esperesség mezőségi falvainak döntő része korábban is a Székelyföldhöz – Marosszékhez – tartozott, így az asszimilációs hatás számottevő volt.

A tanulmány zárásaként az 1912-ben felállított Hajdúdorogi Görögkatolikus Püspökségbe bekerült, egykori marosi esperességhez tartozott egyházközségeket vesszük számba. Mivel mind a mai napig nem tiszták az átcsatolt

¹³⁹ Ide kerültek azon települések is, amelyek már a 19. század elején is magyar többségűnek számítottak.

egyházközségek kiválasztásának szempontjai,¹⁴⁰ a tényekből kiindulva próbáljuk statisztikai eszközök segítségével felfejteni a kiindulás szempontjait.

A püspökség felállítása előtt két tervezet is született, egyiket Csíky Gyula VKM miniszteri tanácsos, a másikat Melles Emil budapesti görögkatolikus parókus állította össze, mindkettő tartalmazott konkrét listákat is. Véghseő Tamás meggyőzően érvel amellett, hogy nem a két tanulmány megszületése volt a döntő. Mivel – információink szerint – nem kerültek elő újabb előtanulmányok a döntés születésekor, a meglévő tanulmányokhoz tudtak visszaszanyúlni.¹⁴¹ Mindkét tanulmány a nemzetiségek részéről a magyar hívekre nehezedő nyomásra helyezte a hangsúlyt, s emiatt javasolta azok külön püspökségbe történő megszervezését. Melles javaslata szerint az egyházközségek felének a rutén, felének a román egyházból kell kikerülnie.¹⁴² Csíky tanulmánya szerint a román egyházból nagyobb az asszimilációs nyomás, ezért innen az összes hívet át kellene csatolni, míg a rutén egyházból csak azok egy részét.¹⁴³ Melles javaslata az 1900-as népszámlálás anyanyelvi adataiból indult ki, Csíky figyelembe vette a beszélt nyelveket is. Ezzel a KSH is egyetértett. A valós helyzetet meglátása szerint nem az anyanyelv, hanem a beszélt nyelv tükrözi, így az egyházközségek kijelölésénél ezt vették figyelembe.¹⁴⁴ Emellett természetesen cél volt az összefüggő terület kijelölése. Ennek kapcsán külön kihívást jelentettek a székelyföldi egyházközségek, amelyek földrajzilag nem kapcsolódtak a többi egyházközséghez. Törekedtek arra is, hogy a püspökség határai „lekerékítették” legyenek akkor is, ha ezáltal román többségű egyházközségek is átcsatoltatnak.¹⁴⁵

140 Egy korábbi tanulmányunkban már tettünk kísérletet a szempontok meghatározására: SÁRÁNDI TAMÁS, „Szempontok a hajdúdorogi püspökség egyházközségeinek kiválasztásánál”, in *Athanasiana* 43 (2016).

141 VÉGHSEŐ, „A Hajdúdorogi egyházmegye felállításának”, in *Athanasiana* 35 (2013) 110–112.

142 *Emlékirat a görög katolikus magyarok részére kérelmezett új egyházmegye alapítása ügyében*. 1910. MNL OL, K 26, 1642 csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 204–207.

143 *Miniszterelnökségi átirat magyar görög katolikus hívek számára püspökség felállításáról*. 1910. június 23. MNL OL, K 26, 1642 csomó, 1915, XXV. tétel. 3563/1911.

144 Tanulmány a hajdúdorogi görög szertartású katolikus püspökség revíziójával kapcsolatos tendékről. 1913. MNL OL, K 26, 1642 csomó, 1915, XXV. tétel. 1799/1911. 71–79. Az eljárást hevesen bírálta Vasile Hossu püspök parlamenti felszólalásában. Szerinte egy ilyen kérdést nem lehet csak statisztikai eszközökkel eldönteni, másrészt elfogadhatatlan, hogy alapnak a társalgási nyelvet és ne az anyanyelvet vegyék. A görög katolikus püspökség felállításáról szóló törvényjavaslat tárgyalása. *Felsőházi Napló*, 1913. június 20., 40.

145 Ezáltal a magyar kormányzat kezében egyféle „zsarolási potenciál” volt, miszerint olyan mértékben biztosítja a román egyházközségek liturgikus nyelvét, amilyen mértékben a román egyházból biztosítja a magyar liturgiát a kimaradt magyar egyházközségekben.

Települések sorrendje a magyar anyanyelvű görögkatolikus apaján	Települések sorrendje anyanyelv alapján	Települések sorrendje a magyarul is beszélő görögkatolikusok alapján
Bözödújfalva	Nyárádandrásfalva	Bözödújfalva
Szenháromság	Szenháromság	Harasztkerék
Kisteremi	Nagyernye	Kisteremi
Nyárádandrásfalva	Harasztkerék	Nyárádandrásfalva
Nagyernye	Kisteremi	Székelysárd
Harasztkerék	Marosvásárhely	Szenháromság
Székelysárd	Nyárádkarácson	Nagyernye
Nyárádkarácson	Csittszentiván	Nyárádkarácson
Marosvásárhely	Székelysárd	Csittszentiván
Mezőménés	Mezőmadaras	Mezőménés
Kisszentlőrinc	Mezőcsávás	Harcó
Nagyteremi	Bözödújfalva	Nyárádtő
Nyárádtő	Mezőbánd	Kebeleszentivány
Marosszentanna	Harcó	Marosszentanna
Csittszentiván	Marosszentgyörgy	Mezőcsávás
Harcó	Mezősámsod	Nyárádbálintfalva
Kebeleszentivány	Mezőménés	Kisszentlőrinc
Mezőcsávás	Marosszentanna	Marosbárdos
Nyárádbálintfalva	Nagyteremi	Marosszentgyörgy
Marosbárdos	Nyárádtő	Marosvásárhely
Marosszentgyörgy	Kisszentlőrinc	Mezőmadaras
Mezőmadaras	Nyárádbálintfalva	Nagyteremi
Mezőszabad	Kebeleszentivány	Mezőszabad
Mezősámsod	Mezőszabad	Mezősámsod
Mezőuraly	Vajdakuta	Mezőuraly
Székelyuraly	Mezőuraly	Székelyuraly
Mezőbánd	Marosbárdos	Mezőbánd
Vajdakuta	Székelyuraly	Vajdakuta

Az eddig elmondottakat támasztja alá a marosi esperességben elvégzett vizsgálat is. Az esperesség 28 egyházközsége közül 11-et csatoltak át. Az egyházközségeket három szempont (anyanyelv, magyar anyanyelvű görögkatolikusok¹⁴⁶ és beszélt nyelv) szerint rangsoroltuk s vastagított vonallal jeleztük

¹⁴⁶ E szempontnál a számítások nem tekinthetők pontosnak. Ahol jelentős ortodox közösségek is éltek, nem lehet megítélni, hogy a magyar anyanyelvűek között mennyi volt a görögkatolikus és mennyi az ortodox hívő. Ilyen település volt: Marosszentgyörgy, Marosvásárhely és Mezőbánd.

minden esetben, hogy az illető szempont alapján hol húzódik a határ a magyar többségű települések esetén. Vastagított betűkkel jelöltük az átcsatolt egyházközségeket. Anyanyelv és magyar anyanyelvű görögkatolikusok esetén az esperesség egyházközségeinek 2/3-a a vegyes vagy román többségű települések sorába került, ennek megfelelően az átcsatolt egyházközségek fele is ide sorolódott. Ezen két szempont reálisabban tükrözi a hívek asszimilációs fokát, és részben alátámasztja a román érsekség korabeli kifogását – amelyet azóta is hangoztat a román történetírás –, hogy a püspökség kijelölésekor román többségű egyházközségeket is átcsatoltak. Mint tudjuk, a kiválasztás szempontja – a magyar érdekeknek megfelelően – a beszélt nyelv volt, ez alapján minden egyházközségben a hívek abszolút többsége beszélt a magyar nyelvet, nem kifogásolható átcsatolásuk.

6. Következtetések

A tanulmány során három kérdést kívántam nyomon követni: a nyelv, liturgia és asszimiláció kérdését, illetve ezek közötti összefüggéseket. Mindezt a Marosi Görögkatolikus Esperesség 19. század második feléből fennmaradt iratanyagán. Elsősorban a fegyelmi ügyekre koncentráltam abban a reményben, hogy a kérdés leginkább itt fog kiütközni. Előzetes feltevésem annyiban tévesnek bizonyult, hogy kevés volt a témát taglaló dokumentum, miközben más információkból tudvalevő, hogy a kérdés a mindennapok részét képezte. A vizsgálat is megerősítette az eddigi megállapítást, hogy az egyház a magyar liturgia kérdésében úgymond utánpótló volt: nem szorgalmazta, de amennyiben a hívek többsége magyarrá vált, és igényelte a magyar liturgiát, akkor nem akadályozta. A történetírás eddig ezt a magatartást a rutén egyházrészben konstataálta, jelen vizsgálat szerint azonban a marosi esperességben a román egyház is megengedőbb volt: amellett, hogy igyekezett tiltani, a magyar többségű egyházközségekben hallgatólagosan megengedte. Mindez általában is jellemző az egész nemzetiségi kérdésre. Amellett, hogy jelen van és a mindennapok részét képezi, nem jelent konfliktusforrást. A konfliktusok sokkal inkább gazdasági, társadalmi viszonyokból eredő különbségek miatt törnek felszínre. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a többségi társadalom szemében ne jelentett volna negatív jelzöt, vagy ne képezte volna gúnytárgyát az illető nemzetisége vagy vallása. Ez adott esetben akár ösztönzőleg is hathatott az asszimiláció irányába: megszabadulni a negatív stigmától.

Ugyanakkor a korszakban a nyelvváltás igen, a vallásváltás csak minimálisan fordult elő. A jelenségek mind a hívek, mind az állam-egyház viszonyában megfigyelhetők. Annak ellenére, hogy ellentétes célokat követtek, az egyház igyekezett kihasználni s igénybe venni az állami adminisztráció erejét különböző adók, járulékok beszedésénél. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy az állam igyekezett tiszteletben tartani az egyházi autonómiát egy kivétellel: az oktatás területén. A 19. században ezt tekintették a leghatékonyabb asszimilációs eszköznek, s a magyar nyelv terjedése és az asszimiláció közé sokan egyenlőségjelet tettek. A marosi esperesség – s feltehetően az egész Maros-Torda vármegye – kivételnek tűnik e téren,¹⁴⁷ ugyanis annak ellenére, hogy folyamatosan számonkérték a törvényi előírások, a tanfelügyelő nem lépett fel radikálisan. Ennek következtében a görögkatolikus iskolák iskolaépület és tanítók képzettsége terén messze elmaradtak a kívánt szinttől, ez ugyanakkor nem számított kirívó helyzetnek. Az esperesség példája is azt bizonyítja, hogy a magyar nyelv ott tudott terjedni, ahol több etnikum és felekezet egymás mellett élése miatt amúgy is a mindennapok részét képezte. Az állam részéről ezen toleránsabb magatartás ugyanakkor hozzájárult ahhoz is, hogy a politikaformáló helyi közigazgatás szemében elfedje a nemzetiségpolitika valós jellegét s reális veszélyét.¹⁴⁸

Az esperesség belső életének vizsgálata is ugyanezt erősíti meg. Az érsekség részéről a hajdúdorogi mozgalomról, a magyar liturgia és püspökség megalakításának folyamatáról szinte alig találunk dokumentumot,¹⁴⁹ ami mögött feltehetően tudatosság volt. Jobbnak látták elhallgatni a kérdést, miközben tolerálták, hogy saját területükön is jelen legyen a magyar nyelv az egyházi életben. A legszembetűnőbb, hogy az egyház igyekezett védeni papjait a

147 Ennek magyarázata külön kutatást érdemel, feltehetően Deák Lajos vármegyei tanfelügyelő megértőbb személyiségével volt kapcsolatban. 1893-ban a bárdosi iskola kapcsán, ahol nem látszott előrehaladás a magyar nyelv oktatásában, kifejtette: „akkora ellentétbe helyezkedés a törvény parancsával, a mit most egyenesen az iskola bezárását megelőző hivatalos megintésnek kellene követni, azonban én bízom a Nagytiszteletű esperes úr törvénytiszteletében és érélyes eljárásában...”. *Tanfelügyelő az esperesnek a mezőbárdosi iskola ügyében*. 1893. szeptember 14. SJMS-Protopopiat, dos. 680/1893. 3-4. f.

148 Hasonlót tapasztaltunk a különböző vármegyék 20. század eleji közigazgatási bizottságai jelentéseinek vizsgálatakor, ahol a vármegye problémái között nem jelent meg a nemzetiségi kérdés.

149 Kiadás előtt áll az erdélyi görögkatolikus egyház zsinatainak jegyzőkönyve 1910-ig, a tárgyalat időpontig a magyar liturgia, illetve Hajdúdorog kérdése nem került elő a tanácskozásokon. LAURA STANCIU (szerk.), *Az erdélyi görögkatolikus egyház története zsinatai tükrében (1782–1910)*. *Istoria Bisericii Române Unite din Transilvania prin sinoadele sale (1782–1910)*. (megjelentés előtt)

különböző kihágások és vétségek esetén, csak a legritkább esetben bocsátottak el lelkészt. A leggyakoribb a szóbeli intés, pénzbüntetés, ritkább esetben az áthelyezés volt. Ugyanakkor – elsősorban a papokkal szemben felmerülő ügyeket – igyekezett egyházon belül megoldani, s súlyos kihágásnak számított, ha valaki ilyen ügyben a világi bírósághoz fordult. A marosi esperesség dokumentumaiban a magyar liturgia ügye egy részleteiben fel nem tárt ügy kapcsán került csak elő, az érsekség azonban amellett, hogy kivizsgálta az ügyet, az érintett lelkészeket csak enyhe büntetéssel sújtotta. Ennek fényében meglepő, hogy világi bírósághoz fordult, és vegyes házasság kapcsán elkövetett mulasztást sokkal súlyosabban ítélte meg.

Az egyházközségek kiválasztásának szempontjai kapcsán a vizsgálat megerősítette egy korábbi tanulmányunk eredményét. Eszerint a kiválasztás fő szempontja szoros összefüggésben állt az asszimiláció kérdésével, az egyházközségek jelentős része a legasszimiláltabb hívekkel rendelkezők közül került ki, ugyanakkor beválasztottak olyanokat is, ahol az asszimiláció megindult, de a hívek csak a többnyelvűség – akkulturáció – fázisában voltak. Ez részben alátámasztja a román egyház legfőbb kifogását, amely szerint román egyházközségek is bekerültek a püspökségbe. Ennek részbeni magyarázata a korábban is feltárt reciprocitási elv alkalmazása volt. Az asszimiláció mai fogalmát alkalmazva a kiválasztásra került egyházközségek felében a hívek asszimilációja még nem fejeződött be, azok – Milton Gordon fogalomkészletét használva – a folyamat második szakaszában, a strukturális asszimiláció fázisában voltak.¹⁵⁰ A 19. században azonban az asszimilációt a használt nyelvek alapján ítélték meg, s eszerint minden egyházközség megfelelt a kiválasztási szempontnak.

¹⁵⁰ Ha az uralomváltás nem következik be, vagy nem 1918-ban kerül rá sor, a folyamat megállíthatatlanul betetőződött volna.